

TOKVILOV DOPRINOS POLITIČKOJ SOCIOLOGIJI*

Po mnogima je francuski politički mislilac Aleksis de Tokvil (Alexis de Tocqueville) preteča sistematske političke sociologije.² Ejbrahem Ajzenštat (Abraham Eisenstadt) izričito kaže za Tokvilovu čuvenu knjigu *Demokratija u Americi* : « Tokvil je napisao studiju o društvu i politici, koja se tačno može klasifikovati kao politička sociologija»³. U uvodnom predgovoru za englesko izdanje ove knjige Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) kaže da je to takva knjiga kakvu bi još samo Monteskje mogao da napiše.⁴

Ako je, kako veli Moris Diverže, Monteskje osnivač moderne političke sociologije, onda je Tokvil jedan od prvih i najistaknutijih pripadnika te škole. I Monteskje i Tokvil su istinski izdanci evropskog prosvetiteljstva. Obojica dele istu kosmopolitsku orijentaciju. Doba prosvetiteljstva je bilo ne samo doba neograničenog poverenja u obrazovanje i nauku već, takođe, i doba putovanja i upoznavanja razlika među civilizacijama, nacijama, kulturama, religijama. I Tokvil je, kao i Monteskje, voleo da putuje i da upoznaje druge narode i kulture. Otuda ne iznenađuje da su obojica odbacivala evropocentrizam i delila stanovište kulturnog relativizma, koje uvažava sve osobene kulture i koje ne gleda sa visine na kulturu, navike i običaje drugih naroda.

Obojica su ponikla iz aristokratskih porodica, ali su obojica bili oštri kritičari apsolutne vlasti i svakog despotizma, i obojica stala na stranu demokratije. Zanimljivo je da su obojica uzimali za uzor demokratiju u drugim zemljama; Monteskje u Engleskoj, a Tokvil u Americi. Mnogi im obojici pripisuju da su, kao stranci, previsoko ocenjivali demokratska dostignuća zemalja koje su uzimali za uzore.

Pripadnici, u osnovi, velike francuske moralističke tradicije, obojica su

¹ Autor je profesor-emeritus na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu

² ***Ovaj tekst predstavlja poglavlje iz knjige *Politička sociologija na kojoj radim*** Cheryl Welch, Tocqueville, u: *Political Thinkers, From Socrates to the Present*, Edited by David Boucher and Paul Kelly, Oxford, Oxford University Press, 2003, str.288.

³ Abraham S. Eisenstadt, Bryce's America and Tocqueville's, u: *Reconsidering Tocqueville's Democracy in America*, Edited by Abraham S. Eisenstadt, New Brunswick and London, Rutgers University Press, 1988, str. 238

⁴ John Stuart Mill, Introduction, u: Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, New York, Schocken Books, 1964 (first edition 1961), str.XIV

delila uverenje da su politika i etika isprepletene. Tokvil je izuzetno cenio Montesckjeove sposobnosti da uoči skrivene i međusobno povezane uzroke istorijskih dešavanja, i nastojao je da i sam tako misli i piše. Kao i Montesckje, i Tokvil je koristio istraživanje istorije da bi jače osvetlio savremene događaje. Tokvila muči isto pitanje kao i Montesckjea: koliko se od istorije može pripisati izuzetnim ličnostima, a koliko pak dubljim uzrocima i okolnostima koje ih stvaraju. Samo su se u primeru razlikovali - Montesckje je imao u vidu Luja XIV, a Tokvil Napoleona. Isto tako, obojica su smatrala da blagotvorni duh trgovine pogoduje duhu slobode i demokratije. Istina, u Tokvilovo vreme trgovačko društvo ustupa mesto industrijskom, ali to Montesckje nije mogao da zna.

U pogledu metoda istraživanja i načina obrade empirijskog materijala postoji neobično velika sličnost između njih dvojice. I Tokvil je, kao i Montesckje, više verovao svojim bazičnim idejama (*idees-meres*), a empirijske činjenice su mu služile samo kao ilustracija ili potvrda stavova do kojih je došao razmišljajući o stanju i poretku stvari i pojava kojima se bavio. Obojica su se više oslanjala na svoj prirodni talenat i senzitivnu intuiciju, nego na skrupoluzan i sveobuhvatan uvid u činjenice o kojima su raspravljali. Otuda se obojici mogu uputiti slične zamerke u pogledu uverljivosti i dovoljnosti empirijske građe koju koriste da bi došli do svojih zaključaka. Kao obdareni posmatrači ljudskih ponašanja i prilika bili su spremni i sposobni da podjednako dobro uočavaju zanimljive detalje i formulišu vrlo obuhvatne ideje i teorije. Obojica su u pogledu metoda i načina mišljenja verni sledbenici francuske kartezijske tradicije i Dekartovih kanona deduktivnog zaključivanja.

Najzad, i u pogledu samog stila postoje velike sličnosti, koje nisu samo rezultat činjenice da obojica potiču iz francuskog kulturnog i jezičkog miljea, već i neosporno sličnih ličnih sklonosti i umeća da se na lep, ubedljiv i uman način, a opet jednostavnim i razumljivim jezikom, iskažu i najdublje misli i najznačajnija teorijska stanovišta.

Postoji, sigurno, i mnogo razlika između Montesckjea i Tokvila, ali ovde ukazujem samo na dve. Prva je, da za razliku od Montesckjea, koji je ubeđen da je republičko uređenje moguće i poželjno samo u državama malog obima, Tokvil na primeru Amerike dokazuje upravo suprotno: on analizira Sjedinjene Države kao demokratsku republiku ogromnih razmera. No, uprkos ovoj razlici, među njima izgleda postoji bazična sličnost u ličnim naklonostima i izboru najpoželjnijeg oblika vladavine: obojica su intimno, ili bar kada je reč o Francuskoj, bili za ustavnu monarhiju. Kod Montesckjea je to jasnije vidljivo. Kod Tokvila to nije tako očito, jer u mnogim analizama deluje nadahnuto ponesen republikanskim demokratskim uverenjima. Eksperti za Tokvila se, međutim, pozivaju na sledeću njegovu izjavu: «Konačno, uvek sam smatrao da je repu-

blička vladavina bez protivteže, koja redovno obeća više, ali uvek pruži manje slobode od ustavne monarhije». ⁵ Da li je ovaj navod dovoljan da se ospore Tokvilova republikanska uverenja, to je teško reći, ali ostaje činjenica da je njegov republikanizam bio neobičnog aristokratskog kova.

Druga razlika se sastoji u tome što kod Tokvila mnogo više ima stavova koji se odnose na budućnost i koje on iskazuje bilo u obliku predviđanja, bilo u formi strahovanja i brige. Za razliku od Monteskejca i njegovog doba, kada se demokratska revolucija samo može nazreti na horizontu, Tokvilovo vreme je vreme posle revolucije, kada se brinu druge brige i kada su otvorene mogućnosti da se pogled baci i daleko unapred. Otuda ne treba da čudi ta profetska, ili kako bi se danas reklo, futurološka dimenzija prisutna u Tokvilovom delu. Uostalom, Pariz je u njegovo vreme bio rasadnik utopija, ideologija, revolucionarnih ideja i projekata, pa nije ni čudo što je bio pun društvenih i teorijskih proroka - da pomenemo samo Sen-Simona, Furijsa, Sismondija, Blankija, Ovena, Marksa.

Nova demokratija i stari poredak

Tokvil je svakako najznačajniji politički sociolog prve polovine devetnaestog veka. Oba njegova glavna dela su nezaobilazno ugrađena u same temelje političke sociologije: *Demokratija u Americi* (prvi tom 1835, drugi 1840) ⁶ i *Stari režim i revolucija* (1856) ⁷. Kao što se već iz naslova da zaključiti, prvo delo je posvećeno demokratiji u Novom svetu, a drugo je okrenuto Francuskoj i problemima promene jednog političkog poretka u drugi. Harold Laski je jednom prilikom za *Demokratiju u Americi* rekao da je to verovatno najveće delo ikad napisano o jednoj zemlji od građanina druge zemlje.⁸

Tokvilov doprinos postavljanju temelja političke sociologije je višestruk i odnosi se na nekoliko velikih i značajnih tematskih oblasti. Za Tokvila može, najpre, da se kaže da je prvi novovekovni politički sociolog demokratije i demokratske jednakosti. Lok i Ruso su više doprineli filozofskom utemeljenju demokratskih ideja nego što su se bavili sociološkim dimenzijama demokratije.

⁵ Tocqueville, Souvenires, ed. Luc Monnier, Paris, 1942, str. 189 (navedeno prema: Bernard Brown, Tocquille and Publius, u *Reconsidering Tocquille's Democracy in America*, op.cit. str. 60).

⁶ Već objavljivanje prvog toma *De la democratie en Amerique* (kao što se vidi tačan prevod originalnog francuskog naslova ovog Tokvilovog dela bio bi *O demokratiji u Americi*, (ali ja sam se zbog jednostavnosti kao i zbog poznatog Milovog uvoda oslonio na američko izdanje koje je objavljeno pod naslovom *Democracy in Amerika*) donelo je Tokvilu slavu i članstvo u Francuskoj akademiji besmrtnika.

⁷ *L'Ancien regime et la revolution*, Tokvil je objavio tri godine pre no što je umro u svojoj 54-oj godini. Delo je u javnosti dočekano sa velikim pohvalama i odobravanjem.

⁸ Navedeno prema Bernard Brown, Tocqueville and Publius, op.cit. str. 43

Tokvil je, zatim, dao izuzetno važan i osoben, i kao što će se kasnije pokazati, i danas aktuelan teorijski doprinos razumevanju građanskog, civilnoga društva. Potom, velika oblast njegovog doprinosa političkoj sociologiju odnosi se na izučavanje onog što je Tokvil zvao naravi (*mores*), a što se danas može približno, i u savremenom tumačenju, označiti kao politička kultura. Najzad, Tokvil je politički sociolog demokratske revolucije i prelaska starog režima u novi.

Verovatno da u širini teorijskog zahvata, kao i u inspirativnoj ubedljivosti njegovih analiza, a možda i u činjenici da su se mnoga njegova predviđanja i strahovanja kasnije potvrdila, treba tražiti razloge trajne popularnosti i konstantnog uticaja Tokvilovog teorijskog dela. Uz sve to, postoji još jedan razlog zbog koga Tokvilovo delo deli sudbinu svih velikih mislilaca politike. To je moralna dubina i ozbiljnost njegovih upozorenja protiv jednoumlja rulje i tiranije, protiv narastajuće moći države i protiv erozije javnog života i oseke posvećenosti javnom dobru. Zato možda i nije tako preuveličana ocena Roberta Nisbeta, prema kojoj je Tokvil genije koji na policama naših biblioteka s puno prava može da zauzme mesto odmah do Aristotela, Makijavelija i Monteskeja.⁹

Obnavljanje teorijskog interesa za Tokvila je u dvadesetom veku imalo tri talasa. Najpre, tokom tridesetih godina kada se u evropskom političkom prostoru javljaju fašizam i nacizam na Zapadu (Italija i Nemačka) i staljinizam na Istoku (Sovjetski Savez) i kada se obistinjuju Tokvilove slutnje o opasnosti uspostavljanja totalitarizma uz masovnu podršku većine. Zatim, nakon Drugog svetskog rata, a naročito u periodu takozvanog hladnog rata i blokovskih pode-la, kada je Tokvilovo delo služilo kao vodič i čitanka američke demokratije u političkom obrazovanju, ali i kao dokaz prednosti zapadnog nad istočnim političkim modelom. To je, istovremeno bilo i doba kada se obistinilo i jedno od Tokvilovih predviđanja da će dva velika naroda, Angloamerikanci i Rusi, igrati najznačajniju ulogu u svetu.¹⁰ Kada je reč o Tokvilovim sposobnostima predviđanja ne mogu a da ne pomenem i detalj koji se odnosi na buduću američku talasokratiju, to jest prevlast Amerikanaca na moru: „Ne mogu da ne verujem da će oni jednog dana postati prva pomorska sila sveta. Sve ih goni da ovladaju morima, kao što je Rimljane gonilo da osvoje svet“.¹¹

Najzad, krajem dvadesetog veka, a naročito nakon opadanja uticaja marksizma, Tokvilova politička misao doživljava ponovnu punu afirmaciju u sve četiri, napred navedene oblasti: (a) u teoriji demokratije koja se suočava sa nesagledivim opasnostima proizvedenog, manipulisanog, kontrolisanog i in-

⁹ Robert Nisbet, *Tocqueville's Ideal Types*, u, *Reconsidering Tocqueville's Democracy in Amerika*, op. cit. 176

¹⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovec i CIID, Titograd, 1990, str.349

¹¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 345

strumentalizovanog javnog mnjenja većine; (b) u teoriji o civilnom društvu, sa novim pristupom pod kategorijom društvenog kapitala (social capital approach); (c) u istraživanjima političke kulture i studijama kulture uopšte (culture study approach), novoj i vrlo plodnoj oblasti koja prekoračuje mnoge uspostavljene disciplinarnе granice u društvenoj teoriji; i (d) u sociologiji revolucije i teoriji tranzicije starog, autoritarnog poretka u novi. Razmotrimo malo bliže Tokvilovo delo u odnosu na svaku od ovih oblasti ponaosob.

TOKVILOVA POLITIČKA SOCIOLOGIJA DEMOKRATIJE

Tokvil je prvi veliki politički mislilac modernoga doba svestan sveopšteg i neodoljivog nastupanja demokratije u svetu. Jedna od njegovih polaznih i bazičnih premisa je ideja da je demokratski proces, gledano dugoročno, nezaustavljiv i nepovratan. To je univerzalni, transnacionalni pokret i trajan proces,¹² koji obeležava vreme u kome sam Tokvil piše, ali i budućnost svih društava. „Oslanjajući se na svoju visoko osetljivu i imaginativnu intuiciju Tokvil se bacio u neprozirnu budućnost demokratije. Budućnost je podržala njegovu intuiciju i opravdala taj skok“.¹³

Čitavom svojom knjigom *Demokratiji u Americi* Tokvil iskazuje čvrsto ubeđenje da je demokratska revolucija neotklonjiva i da protiv nje ne bi bilo ni mudro ni poželjno boriti se. Unapred odgovarajući na primedbu zašto povremeno upućuje tako stroge kritike demokratskim društvima, on odgovara jednostavno – baš zato što nije protivnik demokratije i što želi prema njoj da bude iskren. Dakle, iako je bio na samom početku procesa novovekovne demokratske revolucije, Tokvil je bio svestan snage, ali i slabosti demokratije, njenih prednosti, ali i njenih nedostataka, njenih postignuća ali i njenih posrnuća, njenih dobrih strana, ali i njenih mana. Na primeru Amerike on pokazuje sve dobrobiti demokratije za slobodu pojedinca i društva, ali ukazuje i na opasnosti koje od nje prete za tu istu slobodu, jer demokratija ide na ruku demagogiji i mediokritetstvu i omogućava najopasniji oblik despotizma - tiraniju većine.

Suverenost naroda i građanska jednakost kao polazni postulati

Tokvil prihvata postulat o suverenosti naroda, koji je u vreme što mu je neposredno prethodilo, ne samo teorijski uobličen nego i praktično potkrepljen dvema velikim novovekovnim revolucijama (Američkom i Francuskom). Ali

¹² Seymour Drescher, *More than America: Comparison and Synthesis in Democracy in America*, u *Reconsidering Tocqueville's Democracy in America*, op.cit. str. 85

¹³ Abraham Eisenstadt, *Introduction, Reconsidering Tocqueville's Democracy in America*, op.cit. str. 6

središnju tačku tog postulata vidi u načelu građanske jednakosti, iz kog izvorista kao da proizilaze sve pojedinosti. „Građanska jednakost isto tako moćno djeluje na građanstvo koliko i na vladu“.¹⁴ Demokratske ustanove bude i uljuljkuju žudnju za jednakošću a da nikada ne mogu potpuno da je zadovolje.¹⁵ Smisao, sadržaj i značaj tog načela on uveličava do te mere da veli kako je postupni razvoj građanske jednakosti delo Providenja, s obzirom na svojstva koja ima: sveopšti je, trajan, svakodnevno izmiče ljudskoj moći; sva zbivanja i svi ljudi služe tom razvoju.¹⁶ Providenje ovde ne znači božju ruku, već kako lepo tumači Folkman-Šulk, to je sama povest ili povesni usud: to što snalazi ljude već je skrovito pohranjeno u povesti, koja pred narode postavlja svoje zadatke, a narodi ih ili rešavaju ili podbacuju u tome.¹⁷

Ideja društvene jednakosti je po Tokvilovom mišljenju glavna pokretačka snaga demokratije. Ali i više od toga: ona je glavna dinamička snaga istorije. „Osnovna i dominantna činjenica koja oblikuje te vekove jeste društvena jednakost; glavna strast koja pokreće ljude u takva vremena jeste ljubav prema toj jednakosti“.¹⁸ U Tokvilovom delu ideja jednakosti ima istu onu ulogu pokretačke poluge društvenog razvoja i istorijske modernizacije kakvu, recimo, ima klasni konflikt u Marksovoj, odnosno, princip racionalizacije u Veberovoj filozofiji istorije.¹⁹

Odlučujući pečat demokratskom političkom poretku u Novom svetu dali su, po mišljenju Tokvila, doseljenici koji su se nastanili na obalama Nove Engleske.²⁰ To su bili pripadnici engleskih srednjih slojeva, obrazovani i relativno imućni, ali bez velikih socijalnih razlika u bogatstvu. Sa sobom su doneli ne samo svoja verska puritanska ubeđenja već i ideje suverenosti naroda i društvenog ugovora,²¹ komunalne samouprave i političke demokratije, jednakosti

¹⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str.9.

¹⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 174

¹⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 11

¹⁷ Karl-Heinz Volkman-Schulck, *Politička filozofija*, op.cit. str. 91

¹⁸ Aleksis De Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 454

¹⁹ Robert Nisbet, *Tocqueville's Ideal Types*, op.cit. str.189

²⁰ Prva engleska naseobina u Americi stvorena je u Virdžiniji 1607, od pripadnika nižih slojeva koji su u Novi svet došli u potrazi za zlatom i brzim bogatstvom. Prva grupa koja je stigla na obale Nove Engleske 1620 godine i osnovala naseobinu kod današnjeg grada Plimut bila je sastavljena od 150 doseljenika (što ljudi, što žena i dece) koji su sebe nazivali hodočasnici (pilgrims) jer su je sačinjavali pripadnici puritanske verske sekte.

²¹ Praktičnu primenu ideje društvenog ugovora Tokvil ilustruje sledećim primerom: Odmah po iskrcavanju u Novu Englesku doseljenici su doneli akt koji glasi: “Mi, potpisani, koji smo u slavu Božju, radi razvoja hrišćanske vere i u čast naše otadžbine, preuzeli da uspostavimo prvu naseobinu na ovim dalekim obalama, ovim ugovaromo, međusobnim i svečanim dogovorom, i pred Bogom, da obrazujemo političku društveni zajednicu u svrhu da upravljamo sobom i da radimo na izvršenju naših zamisli; i na temelju ovog ugovora saglasni smo da donosimo

i slobode. Već iz ovoga možemo izvući nekoliko važnih teorijska nalaza: prvi, o važnosti odnosa jednakosti i slobode; drugi, o značaju političke slobode za demokratiju i individualne slobode; treći, o neophodnosti političkih ideja za demokratski projekt društva; četvrti, o potrebi izgradnje demokratskih institucija; i peti, o značaju srednjih slojeva za demokratiju.

Sloboda i jednakost

Tokvil je bio svestan složenosti odnosa slobode i jednakosti i tenzije među njima. Strasno posvećen slobodi brinuo je kako da se ona obezbedi u dobu jednakosti. Smatrao je da demokratski narodi gaje prirodnu ljubav prema slobodi. Ali je, istovremeno, osećao da ljudi gaje žarku i nezasitu strast prema jednakosti: «ljudi hoće jednakost u slobodi, a ako ne mogu tako da je postignu, hoće još jednakost ma i u ropstvu». ²² Dakle, u doba demokratije sloboda može postojati samo sjedinjena sa jednakošću, ali je jednakost moguća i u savezu sa despotizmom, to jest, uz odricanje od slobode. Tokvil još kaže: «Jednakost se može uspostaviti u građanstvu, a da ne bude u svetu politike». I dodaje: «Neka vrsta jednakosti može se čak uspostaviti i u svetu politike, a da u njemu ipak ne bude slobode. Svi su međusobno jednaki, osim jednoga, koji je gospodar svih bez razlike». ²³ Izgleda da je sudbina slobode da uvek bude nesigurna i u opasnosti.

Posebno ga je brinulo pitanje zašto demokratski narodi pokazuju vatreniju i trajniju ljubav prema jednakosti nego prema slobodi. ²⁴ Na ovo pitanje on nudi koliko jednostavan, toliko i ubedljiv odgovor. Na jednoj strani, prednosti jednakosti osećaju svi i to odmah, a dobra koja sloboda donosi pokazuju se tek vremenom i ne uvek svima na isti način. Na drugoj strani, zla koja sloboda ponekad donosi, neposredna su i vidljiva svima; a zla kojima može uroditi krajnja jednakost ispoljavaju se tek malo po malo, a kad postanu velika, navika učini da ih ne osećamo. ²⁵

Tokvil je shvatao da demokratska revolucija povezuje slobodu s jednakošću. Ali mu se, isto tako činilo kao da se sloboda i jednakost stalno razilaze. Tokvil je bio svestan da slobodu i jednakost nije lako pomiriti, pogotovu u Evropi. Bio je uveren da isključivi zahtev za jednakošću završava u ropstvu. Svestan da između slobode i jednakosti ne postoji saglasnost već napetost, Tokvil u radikalnom egalitarizmu vidi opasan put koji vodi najgoroj vrsti tira-

---

zakone, odluke i uredbe i da po potrebi postavljamo zvaničnike, kojima obećavamo pokornost i poslušnost”. (Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit., str. 36)

²² Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 455,456

²³ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 453

²⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 453

²⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 454,455

nije. Njegove su brige razapete između dve opasnosti: da jednakost ne završi u despotizmu, a da se sloboda ne izrodi u anarhiju. Međutim, on uviđa da od svih opasnosti koje prete modernoj demokratiji, anarhija je, kako sam kaže, uistinu ona najmanja. Iza nje se skriva istinska i mnogo veća opasnost koja dolazi od narastanja moći moderne centralizovane države.²⁶

Smatrao je da Amerikanci imaju prednost što su već rođeni jednaki, a da nisu morali revolucijom da dođu do jednakosti. Ali je i u Americi, po Tokvilovoj bojazni, sloboda ugrožena od duha jednakosti. On ukazuje na nekoliko opasnosti koje i u američkom društvu prete slobodi.

Na prvo mesto neprijatelja slobode koji se rađa u polju demokratske jednakosti Tokvil stavlja opasnost od tiranije većine i onoga što će nazvati «demokratski despotizam». Zbog značaja ovog pitanja o njemu će posebno na narednim stranicama biti više reči.

Na drugo mesto stavlja onu vrstu «lošeg egoizma», ili kako ga još naziva «imbecilnog egoizma», koji vodi u negativnu vrstu individualizma, u zatvoreni i izolovani individualizam. To nije individualizam koji zahteva ili brani lična prava, nego individualizam koji označava povlačenje iz javnog društvenog polja u polje privatnosti (uskog kruga porodice i prijatelja). «Individualizam je demokratskog porekla i preti da se sve više razvija što je veća društvena jednakost».²⁷ Osnovu te vrste individualizma, koja je opasna po slobodu, Tokvil nalazi u onome što naziva pogrešno shvaćeni lični interes. Taj pogrešno shvaćeni lični interes ugrožava i narušava osetljivu ravnotežu između vrline i interesa, a na opštem planu između slobode i jednakosti. Rodno mesto pogrešno shvaćenog ličnog interesa je jurnjava za materijalnim blagostanjem i poriv gramzivosti koji se manifestuje kao preterana ljubav prema novcu. A posledica toga je politička apatija – civilna ravnodušnost i povlačenje građana u privatnost, što je samo drugo ime za gubitak interesa za sudbinu države i slobode u njoj. To je situacija u kojoj samo tržište i porodica određuju život ljudi. Ili, kako kaže sam Tokvil: «Što više brinu o svom sopstvenom biznisu, oni zapostavljaju svoj glavni biznis, da ostanu sopstveni gospodari nad sobom». I zaključuje da politička apatija podjednako ravnodušno popločava put ka anarhiji ili tiraniji.

Reč je dakle o individualizmu nove vrste, ili još preciznije, egoizmu nove vrste, koji po Tokvilovim uvidima proističe iz samog demokratskog ustrojstva političkog života. To je za njega pre svega politička i društvena pojava, mnogo opasnija od samoljublja kao moralnog fenomena. «On isprva, i zadugo, još ne

²⁶ Vidi o tome šire u odličnoj analizi Folkman-Šluka (Politička filozofija, op.cit.str. 108,109)

²⁷ Aleksis de Tokvil, Demokratija u Americi, op.cit. str. 457 Na istom mestu Tokvil kaže da je individualizam nov izraz koji se rodio iz jedne nove ideje, a da su naši dedovi znali samo za egoizam.

dira privatne vrline iako uništava, doduše polako ali postojano, vrelo političkih vrlina koje izviru iz odgovornog sudioništva pri zajedničkim stvarima»²⁸.

Za razliku od tako shvaćenog individualizma, koji je veći posle demokratske revolucije nego u koje drugo doba, Tokvil govori o doktrini dobro shvaćenih interesa. To je pragmatična i kako kaže Tokvil ne mnogo uzvišena doktrina koja i u vrlini nalazi korisnost: Amerikanci «ne poriču da svaki čovek sme ići za svojim interesom, nego se upinju da dokažu da je u svačijem interesu da bude pošten».²⁹ Tokvil je svestan činjenice da su antičke političke zajednice, polis pre svega, bile zasnovane na vrlini, a da je moderna nacionalna država formirana na interesima. Osnovni princip antičkih republika je bio žrtvovanje privatnih interesa za opšte dobro. U modernim republikama, čiji primer su Sjedinjene Države, osnovno načelo je u harmonizovanju privatnih interesa sa opštim interesom. Dobro shvaćeni interes je bio Tokvilov ključ ravnoteže između vrline i interesa, odnosno slobode i jednakosti u tržišnoj demokratiji. No, bio je svestan krhkosti te ravnoteže. Uviđajući da je ta ravnoteža nesigurna i neizvesna Tokvil se pita kako ju je moguće relativno stabilno održavati, i da li se uopšte ova dva principa – individualne dobrobiti i opšteg dobra – mogu trajno spojiti. Kod odgovora na ovo pitanje usteže se od svoje uobičajene slobode predviđanja, i krajnje oprezno konstatuje da će to samo budućnost moći da pokaže.

Na treće mesto stavlja opasnost od centralizacije politike i države. Tokvil je prvi koji razlikuje dve vrste centralizacije: centralizam vlasti i upravni centralizam. Centralizam vlasti je kada se na jednom mestu rešavaju pitanja koja se tiču svih građana, a centralizam uprave je kada se na centralizovan način rešavaju pitanja koja zanimaju samo određene delove nacije (opštinu ili pokrajinu). Po njemu naročito je opasan upravni centralizam, a najopasnije je kada se centralizovana vlada združi s centralističkom upravom. Glavno negativno dejstvo centralizma je što neprestano oslabljuje politički smisao građana i odvika ih od upotrebe političke volje.

Tokvil smatra da su ideje demokratskih naroda o političkom uređenju prirodno naklonjene koncentraciji vlasti. Što se više izjednačuje društveni položaj ljudi u jednom narodu pojedinci se čine sve manji, a društvo sve veće. Po njemu, da bi vlast u jednom društvu uspela da centralizuje u svojim rukama društvenu moć, «prvi i takoreći jedini nužan uslov je da voli jednakost ili bar da pokazuje da je voli. Tako se umeće despotizma, nekad tako komplikovano, uprošćava: ono se svodi takoreći na jedno jedino načelo».³⁰ I zaključuje s puno pesimizma: «Mislim da će u demokratskim vekovima koji će nastupiti lična

²⁸ Karl-Heinz Volkmann-Schluck, *Politička filozofija*, op.cit. str. 105

²⁹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 475

³⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 623

nezavisnost i lokalne slobode uvek biti samo veštačke tvorevine. Prirodno uređenje biće centralizam».³¹

Strateški pravci odbrane slobode u doba jednakosti su, prema Tokvilu: razvijanje slobodnih institucija; korišćenje političkih prava i udruživanja građana; sloboda štampe; obrazovanje za demokratiju; aktivno učešće građana u političkom životu.

Politička sloboda i demokratija

Po svom osnovnom opredeljenju Tokvil je pre svega liberalni mislilac. Sloboda je za njega osnovno političko načelo i najviša vrednost. Njegov drugi teorijski nalaz tiče se odnosa političke slobode i demokratije. Ako bi morao da bira između jednakosti, demokratije i slobode uvek bi izabrao slobodu. Za razliku od Konstana, na jedan, i od Rusoa, na drugi način, obe vrste slobode su mu dragocene: i ona opšta ili politička, i ona lična, individualna. Svestan je da se individualna sloboda ne može očuvati bez opštedruštvene političke slobode. I obrnuto, opšta sloboda je prazna i nema mnogo smisla bez individualne slobode svakog građanina. Bez obzira što je uvažavao demokratiju, on je po naslednim genima u dubini duše bio aristokrat koji je pomalo prezirao mase, rulju pogotovu. Jednom je priznao: «Ja gajim strasnu ljubav prema slobodi, zakonu i poštovanju prava – ali ne i prema demokratiji».³² U takvom stavu prema masama on se potpuno izjednačuje sa Medisonom, koji je, kao što je dobro poznato, rekao: «Da je svaki atinski građanin bio Sokrat, ipak bi svaka atinska skupština bila jedna rulja».³³

Usput da pomenem da se u procenjivanju Tokvila mnogo diskutuje o uticaju Federalista na njegovo delo. Jedan od najvećih američkih autoriteta za tumačenje Tokvilovog dela, Džordž Pierson (George Pierson)³⁴ smatra da je ovaj uticaj samo indirektan. Džejms Šlajfer (James Schleifer)³⁵ je, međutim, pouzdano utvrdio da je Tokvil već tokom putovanja po Americi kupio Federalističke spise. Poznato je, takođe, da je Tokvil rekao da je to knjiga koju, mada je jedinstveno američka, treba da poznaju državnici svih zemalja. Po Šlajferovom mišljenju Tokvil je u toj meri upio mnoge ideje Federalista, da nije više mogao da ih razlikuje od sopstvenih, i da ih zato nije previše citirao. Bernard Braun

³¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 618

³² Navedeno prema J.P.Mayer, *Alexis de Tocqueville: A Biographical Study in Political Science*, New York, 1963, str. 13

³³ Medison, No 55, vidi: Hamilton, Medison, Džej, *Federalistički spisi*, redakcija i uvodna studija Vojislav Stanovčić, Radnička štampa. Beograd, 1961 str.354

³⁴ George Pierson, *Tocqueville and Beaumont in America*, New York, 1938

³⁵ James Schleifer, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, Chapel Hill, N.C., 1980

slično smatra da je Tokvil primio duplu dozu federalista – direktno, i indirektno preko knjige Džozefa Storia (Joseph Story) *Komentari Ustava* (Commentaries on the Constiotution). Sve u svemu, znatan uticaj Federalista na Tokvila mislim da više nije sporan.³⁶

Najvažniji stub demokratskog političkog poretka u Novom svetu je koncept političke slobode. Načela demokratije zasadena na obalama Novog sveta mogla su, kako ukazuje Tokvil, da rastu u slobodi, bez staleških, despotskih i drugih stega karakterističnih za Evropu. Po njemu, “revoluciju u Sjedinjenim Državama ostvarila je zrela i promišljena ljubav prema slobodi”. Za razliku od nje, “u Francuskoj revoluciji bila su dva kretanja u suprotnim pravcima, koje ne treba brkati: jedan naklonjen slobodi, drugi naklonjen despotizmu”.³⁷ Novu vlast ne zasniva samo sila nego i dobri zakoni, konstatuje Tokvil.

Engleske naseobine su, prema Tokvilovom uvidu, oduvek uživale više unutrašnje slobode i više političke nezavisnosti nego naseobine drugih naroda. Njegov je zaključak da načelo slobode nigde nije potpunije primenjeno nego u državama Nove Engleske i da je to bio jedan od glavnih uzroka njihovog prosperiteta. Plodna klica slobodnih institucija je opština, koja je u svemu što se nje tiče ostala nezavisna zajednica. Opštinska nezavisnost je polazno načelo, ali i realni život američke slobode. Smatrao je da su Amerikanci imali veliku srećnu okolnost da što su postigli slobodu pre demokratije.

Kritikujući svaku vrstu izopačene slobode koja se sastoji u tome da se radi što se kome sviđi, Tokvil stavlja akcenat na onu građansku i duhovnu slobodu koju američko društvo i država imaju obavezu da štite: to je sloboda da se čini sve što je pravo i dobro. Tako je američko društvo uspelo da postigne da vlast bude velika, a izvršitelj mali, kako bi društvo i dalje bilo dobro uređeno, a ostalo slobodno.³⁸

Brinula ga je i sudbina slobode u demokratiji, ali i budućnost slobode u industrijskom društvu. Sloboda može, po njegovom mišljenju, biti sačuvana u demokratiji samo ako se sačuvaju vrline građana. Smatrao je da na dugi rok svako društvo zavisi od vrlina građana i njihovog zdravog razuma, jer, kako kaže, nema zemlje gde zakon može sve da predvidi, i gde institucije u potpunosti mogu da zamene razum i običaje.³⁹ Što se tiče napretka industrije on, slično Marksu, uočava da «industrijsko umeće neprestano srozava klasu radnika, a istovremeno uzdiže klasu vlasnika».⁴⁰ «Radnik postaje sve slabiji, sve ograni-

³⁶ Detaljnije o uticaju federalista na Tokvila u: Bernard Brown, *Tocqueville and Publius, u Reconsiderig Tocqueville’s Democracy in America*, op.cit. str. 43-73

³⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 65 i 86

³⁸ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 65

³⁹ Aleksis de Tokvil, *Dedmokratija u Americi*, op.cit. str. 107

⁴⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 506

čeniji i sve više zavisan».⁴¹ «Industrijska aristokratija, koja nastaje pred našim očima, jedna je od najsureovijih što su se ikad pojavile na svetu».⁴²

Jedini način da se predupredi ili pobedi zlo koje jednakost može da proizvede je, po Tokvilu, politička sloboda. A očuvanje političke slobode leži u civilnoj participaciji, u direktnom i aktivnom učešću građana u političkim procesima.

Tu, u ovoj poenti o političkim suverenom i aktivnom građaninu, možda leži i direktna dodirna tačka između Tokvila i Marksa. Upoređujući ova dva velikana društvene misli devetnaestog veka, Robert Nisbet dolazi do nekoliko zanimljivih komparativnih linija.

Po njemu, iznenađujuće privlači pažnju koliko su Tokvil i Marks slični u otkrivanju dinamike istorijskog razvitka i u određivanju onoga što se može nazvati teleološki momentum predvidive i dogledne budućnosti: za Tokvila jednakost i homogenost, za Marksa socijalizam i komunizam. Za Tokvila su glavna jedra u istorijskom konvoju politička, za Marksa ekonomska. Efikasni uzrok promena za Tokvila je gvozdeni proces ujednačavanja, a za Marksa klasni konflikt. Obojica vide modernu istoriju kao trijumf snaga koje su najpre prisutne embrionalno u društvu koje je Tokvil zvao aristokratsko, a Marks feudalno, a onda su se te snage oslobodile u demokratiji (Tokvil), odnosno kapitalizmu (Marks). I Tokvilova, kao i Marksova, filozofija istorije su pune determinizma. Najzad, svaki je radio polazeći od živom maštom i bojama, zamišljenog idealnog tipa: demokratije, u Tokvilovom slučaju, odnosno socijalizma u Marksovom slučaju. Obojica su iz ovako sveobuhvatnih i beskrajno plodnih konstrukata izvlačili i dedukovali duge serije manjih idealnih tipova.⁴³

Nisbet dodaje da je tokom više od veka i po teorijski interes Zapada za svaki od ova dva izuzetna uma stalno menjao fokus na ono što su oni mislili kao bitno. To objašnjava zašto u oba slučaja postoji niz različitih naglasaka i inercijacija njihove teorijske misli.

Značaj političkih ideja za demokratiju

Treći važan teorijski nalaz odnosi se na neophodnost razvijenih i jasnih političkih ideja za svaki demokratski projekat koji želi uspešan praktični ishod. Ili kako to Tokvil kaže, iseljenici koji su došli u Ameriku izdvojili su načela demokratije od svih onih protiv kojih su se borili u starim evropskim društvima, pa su jedino njih presadili na obale Novog sveta. Oni koji su došli u Novu Englesku, nisu to uradili samo iz nužde, niti samo da bi poboljšali svoj položaj i

⁴¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 506

⁴² Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 507

⁴³ Robert Nisbet, *Tocqueville's Ideal Types*, op.cit. str. 190

uvećali svoje bogatstvo - „lišili su se miline života u zavičaju da bi se povinovali jednoj čisto intelektualnoj potrebi; izlažući se neizbežnim nevoljama u tuđini, hteli su da postignu trijumf jedne *ideje*“.⁴⁴

Tokvil zna da bez zajedničkih ideja nema zajedničkog delanja, a bez zajedničkog delanja postoje samo ljudi kao pojedinci, ali ne i društvena zajednica. „Da bi postojalo društvo, a još i više da bi to društvo cvetalo, treba, dakle, da neke glavne ideje okupljaju i drže u zajedništvu duh svih građana“.⁴⁵

Uočavajući da je Amerikancima teško da se bave samo svojim ličnim poslovima Tokvil kaže kako je teško opisati koliko mesta u životu čoveka u Sjedinjenim Državama zauzima briga o politici. „Učestvovati u upravljanju društvom i govoriti o tome, to je za Amerikanca glavna stvar i takoreći jedino zadovoljstvo“.⁴⁶

Izgradnja demokratskih institucija

Četvrti važan teorijski nalaz je u značaju izgradnje demokratskih institucija. Jednome sasvim novom свету треба ново политичко умеће, каже Tokvil. U većini evropskih nacija političko uređenje i ustrojstvo države išlo je od njenog vrha, započevši u višim delovima društva. U Americi je proces bio obrnut: opština (*township*) se organizovala pre okruga, okrug pre države, država pre Unije. Podsećajući da je u Novoj Engleskoj najpre opština potpuno i konačno uspostavljena, Tokvil konstatuje: “Oko opštinske individualnosti okupljaju se i snažno povezuju interesi, strasti, dužnosti i prava”.⁴⁷ Istaknuta odlika javne uprave u Sjedinjenim Državama je da je ona neverovatno decentralizovana. Ono čemu se Tokvil najviše divio u institucionalnom ustrojstvu države u Americi, nisu samo upravne posledice decentralizacije, nego njene političke posledice. I to ne samo što se otadžbina oseća svugde, kaže on, nego još više što “Evropljanin u javnom službeniku vidi samo silu; Amerikanac u njemu vidi pravo. Može se, dakle, reći da se u Americi nikad čovek ne pokorava čoveku, nego pravdi i zakonu”.⁴⁸ Bloku formativnih ideja za ustanovljavanje američkih demokratskih institucija, na koje ukazuje i koje analizira Tokvil, pripadaju i ideje izbornosti, podele vlasti i stroge podele nadležnosti, nezavisnosti sudstva i sudskih porota, federalnog ustrojstva, bikameralnog parlamenta, i uopšte participacije građana u vlasti.

Republikom velikog obima, kao što su Sjedinjene Države, može se vladati samo kombinacijom dva principa: principa lokalne samouprave i principa

⁴⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit., str. 34

⁴⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 383

⁴⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 211

⁴⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 40

⁴⁸ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 85

jake nacionalne vlade. A ta se kombinacija najbolje ostvaruje u federalnom načelu. Za ideju federacije Tokvil kaže da predstavlja novu teoriju i veliko otkriće moderne političke nauke, uspešno primenjeno u američkom modelu političkog života .

Srednji slojevi - društvena osnova demokratije

Srednji slojevi su, po Tokvilovom mišljenju, najbolja socijalna osnova za demokratiju, i to je potpuno u skladu sa svim uvidima moderne političke sociologije. Sastavni deo ovog petog nalaza je i ideja da društva sa manjim stepenom socijalnih nejednakosti predstavljaju bolji ambijent za demokratiju, nego po imovini i bogatstvu oštro podeljena i unutar sebe suprotstavljena društva. U načelu, opšte blagostanje pogoduje stabilnosti svih uređenja, a po Tokvilovom uvidu to naročito važi za demokratiju. Sve to daje za pravo onima koji pripisuju Tokvilom shvatanju demokratije šire značenje od političkog; on na demokratiju gleda kao na termin koji ima i društveno značenje, referirajući na društvo obeleženo jednakošću socijalnih, a ne samo političkih uslova za sve.⁴⁹

Snaga i slabost demokratije

Francuskom misliocu države i povesti Aleksisu de Tokvilu možemo da zahvalimo što je dao do sada najobimniju i najdublju analizu suštine moderne demokratije i demokratske revolucije – reči su uglednog nemačkog političkog filozofa Karl-Hajnea Folkman-Šluka (Karl-Heinz Volkmann-Schulck).⁵⁰ On takođe uočava da Tokvil povezuje demokratiju i jednakost: «Već kada prvi put označuje bit demokracije, Tocqueville je zahvaća riječima egalite des conditions, jednakost (društvenih) uvjeta, i ta se oznaka zatim neprestano ponavlja». ⁵¹

Tokvil smatra da demokratija, naročito na duži rok, pogoduje uvećavanju unutrašnjih snaga države i društva; ona širi blagostanje, razvija građansku svest, ojačava poštovanje zakona u raznim društvenim klasama.⁵² Mane i slabosti demokratskog uređenja, kaže on, lako se vide, dok se njihovo blagotvorno dejstvo vrši neosetno i takoreći skriveno. Mane odmah padaju u oči, a vrline se otkrivaju tek vremenom.⁵³

Prema Tokvilovom shvatanju za demokratiju je neophodan jedan važan uslov: «Demokratska vlast, koja se zasniva na jednoj tako prostoj i tako prirod-

⁴⁹ Cheryl Welch, Tocqueville, op.cit. str. 289

⁵⁰ Karl-Heinz Volkamn-Schulck, Politička filozofija, Tukidid, Kant, Tocqueville, Zagreb, Naprijed, 1977, str. 83

⁵¹ Karl-Heinz Volkamn Schluck, Politička filozofija, op.cit., str. 86

⁵² Aleksis de Tokvil, Demokratija u Americi, op.cit. str.199

⁵³ Aleksis de Tokvil, Demokratija u Americi, op.cit. str. 201

noj ideji, uvek pretpostavlja, međutim, postojanje veoma civilizovanog i veoma obrazovanog društva».⁵⁴

U demokratiji on vidi i prednost najekonomičnijeg poretka. Upozoravajući da despotizam upropašćuje ljude sprečavajući ih da proizvode i oduzimajući im stečeno bogatstvo, Tokvil kaže da sloboda, naprotiv, rađa hiljadu puta više bogatstva nego što ih uništava. «Čini mi se da bi vlast srednjih klasa morala biti, među slobodnim uređenjima, neću reći najmudrija, niti, naročito ne, najvelikodušnija, nego najekonomičnija».⁵⁵

Ono što često nedostaje demokratiji je jasno sagledavanje budućnosti, zasnovano na znanju i iskustvu. Narod mnogo više oseća nego što razmišlja.⁵⁶ Demokratija uvećava sklonost ka promenama do strasti: retki izbori izlažu državu velikim krizama, a njihova učestanost drži je u grozničavoj uzburkanosti.⁵⁷

Evo kako Džon Stjuart Mil tumači Tokvilovo shvatanje snage i slabosti demokratije. Po njemu, Tokvil uočava sledeće tri glavne prednosti demokratije: prvo, u poređenju sa drugim oblicima vladavine, sistematski i stalni cilj demokratije je dobro neizmernog mnoštva; drugo, ni jedna druga vlada ne može da računa na tako široku i toplu podršku većine ljudi, kao u demokratiji; i treće, demokratija funkcioniše ne samo za narod nego i putem naroda. Na drugoj strani, po Milu, Tokvil sagledava i dve najveće slabosti demokratije: prvo, politika u demokratiji je nagla, prevrtljiva i kratkovida, mnogo više nego u aristokratskom uređenju; i drugo, interes većine ne mora uvek da bude identičan sa interesom sviju i opštim interesom.⁵⁸

Jedna od velikih slabosti demokratije, o kojoj će na narednim stranicama biti više reči, je i u opasnosti da većina nadglasa one koji su intelektualno superiorniji čime se ojačavaju dispozicije demokratije ka mediokritetstvu i osrednjosti. U modernim društvima dva su glavna izvora socijalne heterogenosti: intelekt i bogatstvo. Demokratija uspešnije rešava problem heterogenosti u bogatstvu, jer glas bogatog i siromašnog u demokratskoj proceduri isto vredi. Problem je što demokratska procedura nivelira i intelektualne potencijale društva. Ili kako kaže Ceterbaum: «Ljubav prema jednakosti može da se izrazi na dva načina, kao plemenita strast prema jednakosti koja nastoji da sve podigne na nivo najvećeg, i kao iskvarena sklonost ka jednakosti, koja se trudi da sve svede na najmanji zajednički imenilac».⁵⁹ Ova druga vrsta želje ka jednakosti priprema ljude da se u ime jednakosti i njenog očuvanja odreknu svoje slobode.

⁵⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 182

⁵⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 183

⁵⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 195

⁵⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 177

⁵⁸ John Stuart Mill, *Introduction*, op.cit. str. XXIX

⁵⁹ Martin Zetterbaum, *Alexis de Tocqueville*, op.cit. str. 769

Demokratija može doći do istine samo kroz iskustvo. Veliko preimućstvo Amerikanaca je, prema Tokvilu, ne samo u tome što su prosvćeniji od drugih nego i što imaju mogućnost da čine popravljive greške, to jest da uče na iskustvu, bez rizika da propadnu zbog grešaka koje čine.⁶⁰

Politički zakoni Sjedinjenih Država uvek su polazili od principa suverenosti naroda. Tokvil istina priznaje da je volja naroda jedna od onih reči koju su smutljivci svih vremena i despoti svih doba najobilnije zloupotrebljavali. On dalje kaže, da ima čak i onih koji su je otkrili potpuno izraženu u ćutanju naroda, pa su smatrali da iz činjenice pokornosti proizilazi za njih *pravo* zapovedanja.⁶¹ Tokvil odaje priznanje američkom društvu što je uspelo da izbegne zamke despotizma. Okolnosti, poreklo, prosvćenost, a naročito obiçaji, omogućili su im da izbegnu apsolutističku vlast i zasnuju i održe suverenost naroda.

Tokvil zaključuje: “Demokratska sloboda ne izvršava svaki svoj poduhvat onako savršeno kao prosvćen despotizam; često odustaje od njih pre no što im je ubrala plodove ili se upušta i u opasne; ali na duži rok ona ostvaruje više nego on; ona svaku stvar uradi ne toliko dobro, ali uradi više stvari. Pod njenom vladavinom nije pre svega veliko ono što izvrši javna uprava, nego ono što se izvrši bez nje i izvan nje. Demokratija ne pruža narodu najvićniju vlast, ali čini ono što je često i najvićnija vlast nemoćna da stvori: ona širi po celoj društvenoj zajednici nesmirenu delatnost, preobilje snage, energiju, sve to što nikad ne postoji bez nje i što može stvoriti ćuda, ako su okolnosti iole povoljnije. U tome su njena prava preimućstva”.⁶² Ili, kao što kaže na drugom mestu: “Sredstva demokratije su, dakle, nesavršenija od sredstava aristokratije: često ona, i ne znajući, radi protiv sebe same; ali cilj njen je korisniji.”⁶³

Tiranija većine i demokratski despotizam

Iz širokog spektra Tokvilovih ideja ovde treba izdvojiti jednu po kojoj je on na istaknut način prepoznatljiv u političkoj sociologiji. Reć je o kritici demokratije kao moguće tiranije i despotizma većine.

Analizi svemoći većine, i posledicama takve većine po politički život Sjedinjenih Država, Tokvil posvećuje izuzetno veliku pažnju. U prvoj knjizi *Demokratija u Americi*, iz 1835, on koristi izraz *tiranija većine*. U drugoj, iz 1840, umesto tog izraza on govori o despotizmu koji se rađa iz demokratije, o *demokratskom despotizmu*. Izraz demokratski despotizam ušao je u široku upotrebu i često se sreće u literaturi o Tokvilu, mada kao termin predstavlja

⁶⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 196,197

⁶¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 52

⁶² Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 212

⁶³ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 202

svojevrnsni *contradictio in adjecto*. Uporedo s tim, ali istina mnogo ređe, sreću se i sintagme *prikriveni despotizam* (Valentini) ili *nenasilni despotizam* (Volkmann-Schluck), a ponekad i *meki despotizam* ili *novi despotizam* (Zetterbaum).

Tokvil polazi od ocene da je u suštini demokratskih uređenja da vlast većine u njima bude apsolutna, jer, kako kaže, izvan većine u demokratijama nema ničeg što bi joj se oduprlo.⁶⁴ Fundamentalni paradoks demokratije, onako kako ga Tokvil razume, je u tome što je jednakost uslova podjednako kompatibilna i sa tiranijom i sa slobodom. Ili, kako kaže Martin Ceterbaum (Martin Zetterbaum), Tokvil je svestan da je demokratija u stvarnosti sklona da uspostavi tiraniju, bilo jednog nad svima, manjine nad većinom, većine nad manjinom ili čak svih nad svima.⁶⁵

Ista ona jednakost koja građanina čini nezavisnim od svakog sugrađanina uzetog ponaosob, izručuje ga samog i bez ograde, dejstvu većine. «Javnost ima, dakle, u demokratskih naroda neobičnu moć, kakvu aristokratske nacije nisu mogle čak ni zamisliti. Ona ne ubeđuju u svoja verovanja, ona ih nameće i utiskuje u duše nekom vrstom ogromnog duhovnog pritiska svih na svačiji um».⁶⁶

Opasnost od demokratske tiranije većine Tokvil uočava na mnogim punktovima američkog političkog života i civilnog društva. On kaže da su demokratije prirodno sklone da svu društvenu moć usredsrede u rukama zakonodavnog tela. Tu se vidi direktan uticaj Montesjkjea, na jednoj, i Medisona i federalista, na drugoj strani. »Od svih političkih vlasti, zakonodavstvo se najradije povinuje većini».⁶⁷ Takva koncentracija vlasti može da naškodi dobrom vođenju javnih poslova, a istovremeno je i osnova despotizma većine.⁶⁸ Citirajući Džefersona, koga smatra apostolom demokratije, Tokvil skreće pažnju na najstrašnju opasnost od tiranije zakonodavca; a što se tiče opasnosti od izvršne vlasti, ona će, po njemu, nastupiti mnogo kasnije. Uverili smo se da su se u naše vreme mnoga od tih upozorenja obistinila, a posebno bojazan od enormnog porasta uloge i uticaja izvršne vlasti.

Većina u Sjedinjenim Državama pruža pojedincima mnoštvo već stvorenih shvatanja i rasterećuje ih potrebe da misle svojom glavom i stvaraju sopstvena. Većina dakle, zaključuje Tokvil, u Sjedinjenim Državama ima ogromnu stvarnu moć, a i skoro isto tako veliku moć u javnom mnjenju. To dovodi ne samo do zakonodavne i upravne nestabilnosti, koja je prirodna za demokratiju,

⁶⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 214

⁶⁵ Martin Zetterbaum, Alexis de Tocqueville, u: *History of Political Philosophy*, Edited by Leo Strauss, Joseph Cropsey, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1987, str. 768

⁶⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 385

⁶⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 214

⁶⁸ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 134

nego i do *tiranije većine*.⁶⁹ Може се говорити о тиранији већине у политичком смислу, али и о тиранији већине у друштвеном смислу. Прва се испољава и остварује као тираније политичке већине у политичким органима државе, а друга, као тиранија јавног мњења већине у грађанском друштву.

Према томе, он демократији у Америци не замара слабост, већ напротив њену неодољиву снагу. Изричито тврди да у Сједињеним Државима «моћ већине превазилази све моћи које познајемо у Европи». За разлику од Европе, где ни најапсолутнији владари нису могли да спрече мишљења супротна њиховој власти да потајно круже државом, у Америци није тако: «докле год је већина сумњива, људи говоре; али чим се она неопозиво изјаснила, свако ућути, па и пријатељ и непријатељ као да се сложно упрегну у њена кола». И закључује да у Америци већина чини страховит обруч око мисли. «У том оквиру писац је слободан; али теško њему ако се усуди да из њега изађе».⁷⁰

Има аутора који сматрају да је питање како спречити злоупотребу власти од стране оних које су је демократским путем стекли, једно од средишњих питања у Токвиловој политичкој филозофији.⁷¹ Други, опет, мисле да је срж Токвиловог учења о демократији у указивању на оне одлике које ничу или добијају снагу из услова једнакости и индивидуализма, као што су: материјализам, медиокритетство, љубав према дому и изолација у приватности породице.⁷²

За разлику од ранијих тиранија које су се служиле grubim sredstvima око ва и дзелата, нова цивилизација усавршава despotizam, а демократске републике уместо примене материјализоване силе устremљују се на душу и misao. Подстакнут изјавом лекара Стјуарта из Балтимора који је наводно рекао Токвилу «Јавно мњење нам ради оно што инквизиција никад не би могла»,⁷³ Токвил формулише следећи тврди закључак: «Инквизиција никад није успела спречити да по Шпанији круже knjige protivne religiji većine. Carstvo većine у Сједињеним Државима успева више: одузело је људима čak и pomisao да ih objavljuju».⁷⁴ Једно од Токвилових забринјавујућих пророчанстава упозорава да ако слобода икад пропадне у Америци, за то ваља окривити svemoć većine.

Иза политичке svemoći većine Токвил поново открива једнакост, која истовремено производи две тенденције: једну, која сваčiji ум води новим mislima;

⁶⁹ Rodžers открива да је историчар из Бостона J. Sparks понудио Токвилу формулацију фразе «тиранија већине», али да је закључио, након читања Демократије у Америци, да је Токвил потпуно промашио његову главну идеју (Daniel Rodgers, *Of Prophets and Prophecy*, op.cit. str. 199).

⁷⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 221

⁷¹ Vojislav Koštunica, *Demokratija i njene granice – Aleksis de Tokvil i problem tiranije većine*, u knjizi, Vojislav Koštunica, *Ugrožena sloboda, političke i pravne rasprave*, Beograd, Filip Višnjić, 2002, str. 18 i 19

⁷² Martin Zeterbaum, *Alexis de Tocqueville*, op.cit. str. 768

⁷³ Navedeno prema Daniel Rodgers, *Of Prophets and Prophecy*, op.cit. str. 198

⁷⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 222

i drugu, koja bi ga rado svela na to da više ne misli. Ako demokratski narodi zamene individualni razum apsolutnom vlašću većine, zlo bi samo bilo druge prirode. «I nazirem kako bi, pod dejstvom izvesnih zakona, demokratija ugušila slobodu mišljenja, kojoj demokratsko društveno uređenje pogoduje, te bi se ljudski um, pošto je raskinuo okove što su mu ih nekad nametale klase i ljudi, sada okovao opštom voljom mnoštva».⁷⁵ Ovim je, tačno jedan vek unapred, predskazana pojava totalitarizma u dvadesetom veku, a Tokvilovo naslućivanje se, na drastičan način, pokazalo tačnim.

Psihološka moć većine zasniva se na dve problematične ideje: prvo, da više znanja i mudrosti ima u mnoštvu, nego u jednom ili nekolicini izabranih; i drugo, da su interesi većeg broja iznad interesa manjine.⁷⁶ Što se prve ideje tiče Tokvil je kvalifikuje kao teoriju jednakosti primenjenu na pamet. Svoju legitimnost ona, kao i svaka vlast, može da zahvali samo dugom trajanju. Kada je reč o drugoj ideji, ona ima podršku u Sjedinjenim Državama jer se svaka manjina nada da može postati većina. U aristokratskom društvu takva ideja bi izgubila smisao, jer aristokratija ne može postati većina i sačuvati svoje privilegije, kao što se ne može odreći privilegija, a da ne prestane biti aristokratija. Ovaj tip Tokvilovog argumenta bi danas mogao da se primeni i za višenacionalna društva, gde manjine nemaju šansu da postanu većine. U osnovi, on važi za sve kulturne manjine, kao i za one podele u društvu koje imaju oblik rascepa ili-ili, to jest gde kompromis nije moguć (pitanje upotrebe nuklearne energije, prava na eutanaziju, prava na abortus, pitanje smrtne kazne, isl.).

Mada i sam priznaje da je u volji većine izvor svih vlasti, Tokvil kaže: «Smatram bezočnom i odvratnom maksimu po kojoj, u stvarima vladanja, većina u nekom narodu ima pravo da sve čini».⁷⁷ On postavlja načelo da je pravda viši zakon od zakona većine i da pravda čini granicu prava svakog naroda. «Kad, dakle, odbijem da se povinujem nekom nepravednom zakonu, ne osporavam većini pravo da zapoveda; u odnosu na suverenitet naroda, pozivam se na suverenitet ljudskog roda».⁷⁸ I dodaje, da ako uskraćuje svakom pojedincu pravo da vlast čini sve što hoće, neće to pravo i takvu vlast nikad priznati ni mnoštvu.

Smatrajući da je svemoć zlo, a vlast bez ograničenja po sebi loša i opasna, Tokvil u pravdi kao opšteljudskoj vrednosti i normi vidi silu koja je i iznad prava većine. U nešto širem tumačenju, a sledeći opšti duh Tokvilovog dela, može da se kaže da iznad svemoći većine u moralnoj ravni stoje pravda i humanost, a u političkoj, ustanovljena (prirodna) prava i razum. Ako vlast ne nalazi pred sobom nikakvu prepreku, onda je sloboda ozbiljno ugrožena. «Kad, dakle, vidim

⁷⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 385

⁷⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 215

⁷⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 217

⁷⁸ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 218

da se pravo i mogućnost da se sve čini priznaje bilo kojoj sili, zvala se ona narod ili kralj, demokratija ili aristokratija, vršila se ona u monarhiji ili republici, kažem: tu je klica tiranije, i idem da živim pod drugim zakonima».⁷⁹

CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRATIJA

Druga velika tema kojom je Tokvil zadužio političku sociologiju odnosi se na oblast civilnog, građanskog društva. Sam Tokvil ukazuje da je prva knjiga *Demokratije u Americi* posvećena analizi političkog poretka, a druga studiji građanskoga, odnosno civilnoga društva.

Njegova polazna teza je da se pod uticajem demokratskog društvenog uređenja u SAD izgled civilnog društva promenio ne manje nego fizionomija sveta politike.⁸⁰ S druge pak strane, opravdano smatra (kao što je napred već jednom istaknuto) da ideja demokratije pretpostavlja postojanje civilizovanog i obrazovanog društva. U osnovi ovoga, kao i čitave Tokvilove teorije, leži opšta ideja o mogućnosti čovekovog usavršavanja, po kojoj se ljudi suštinski razlikuju od životinja.

U vezi sa mogućnostima čovekovog usavršavanja, zanimljivo je njegovo zapažanje kako se različiti politički poreci odnose prema obrazovanju: aristokratija ima prirodne sklonosti da sužava granice čovekovog usavršavanja, a demokratija da ih širi (razmičući ih nekad i preko mere).⁸¹

Umeće udruživanja kao osnovno civilno umeće

Po Tokvilu, u demokratskim zemljama umeće udruživanja je osnovno umeće; napredak svih ostalih umeća zavisi od njegovog napretka. Neposredno nakon toga, nudi formulaciju jednog od zakona koji vladaju u ljudskim društvima. Taj zakon ima formu instruktivnog načela i glasi: da bi ljudi postali i ostali civilizovani treba umeće udruživanja među njima da se razvija i usavršava srazmerno povećanju društvene jednakosti.⁸²

Tokvilova civilna teorema koja utvrđuje odnose između jednakosti i građanskog društva, dakle, glasi: što je društvena jednakost veća to i udruživanje građana treba da bude razvijenije. I obrnuto, tamo gde nema demokratske jednakosti, tamo su mogućnosti građanskog udruživanja slabe ili vrlo skučene. Despotizam, kaže Tokvil, podiže pregrade između građana da bi ih razdvojio. «Despotizam, koji je po svojoj prirodi pun pribojavanja, vidi u osamljivanju

⁷⁹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 219

⁸⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 375

⁸¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 402,403

⁸² Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 467

ljudi najsigurniju zalogu svoga trajanja, pa obično i ulaže veliki trud da ih usami...Despot lako prašta svojim podanicima ako ga ne vole, samo ako se ne vole ni međusobno».⁸³ Zato zaključuje da u svih naroda gde je političko udruživanje zabranjeno, građansko udruživanje je retko.

Umetnost udruživanja nije za Tokvila prazni purlartizam. Upravo obrnuto, umetnost udruživanja je istinska majka socijalne akcije.

Civilno društvo kao škola demokratije

Za američku naciju Tokvil kaže da su njeni građani rešeni da stalno koriste pravo udruživanja u civilnom životu, pa su tako uspeli da sebi pribave sve blagodeti koje civilizacija može da pruži. On konstatuje da se Amerikanci svih uzrasta, svih staleža i svih nastrojenja neprestano udružuju. I duhovito primećuje da gde se na čelu kakvog novog poduhvata u Francuskoj vidi vlast, a u Engleskoj neko od uglednih velikaša, računajte da ćete u Sjedinjenim Državama ugledati neko udruženje.

Tokvil dolazi do tačnog uvida da udruživanje građana olakšava političko udruživanje, i obrnuto, da slobodno političko udruživanje neobično razvija i usavršava građansko udruživanje.⁸⁴ On vidi politička udruženja kao velike besplatne škole za građansko udruživanje, a mnogobrojna udruženja građana kao velike društvene škole za demokratiju.

Tokvil stavlja pravo na udruživanje u red neotuđivih prava, smatrajući da se ono može staviti po važnosti i težini odmah iza lične slobode.»Posle slobode da sam dela, čoveku je najprirodnija sloboda da svoje napore udruži sa naporima svojih bližnjih i da delaju udruženo».⁸⁵

Ukazujući na pragmatičnu stranu američkog duha, on primećuje da se u Sjedinjenim Državama gotovo i ne govori da je vrlina lepa – tvrdi se da je korisna i to se svakodnevno dokazuje. Ne poriče se da svaki čovek sme i treba da ide za svojim interesom. Prema Tokvilovom tumačenju, dobro shvaćeni interes, kao što je već rečeno, nije neka uzvišena doktrina, ali je jasna i pouzdana. Ona ne teži da postigne neke visoke ciljeve; ali bez odviše napora postiže sve one koje sebi postavlja.⁸⁶ Zato je, po njegovoj oceni, Amerika zemlja u kojoj se najviše na svetu izvlači korist iz udruživanja i gde se to moćno sredstvo akcije primenjuje u najrazličitije svrhe.⁸⁷ Ono je ušlo u navike i običaje.

Za razliku od građanskog udruživanja političko udruživanje je uvek opasnije po postojeći poredak. Svaka vlast sa podozrenjem gleda na političko udru-

⁸³ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 460

⁸⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 471

⁸⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 169

⁸⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 475,476

⁸⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 166

živanje, jer se tu okupljaju ljudi koji žele da upravljaju državom. Ne treba kriti, kaže Tokvil, da je neograničena sloboda političkog udruživanja poslednja od svih sloboda koju neki narod može podneti. Ako usled nje i ne padne u anarhiju, on je se takoreći svakog časa dotiče.⁸⁸ Za razliku od toga, i to Tokvil vrlo pronicljivo uočava, na građanska udruženja vlast gleda blagonaklono, «zato što su lako otkrili da ta udruženja, umesto da misli građana usmeravaju ka javnim poslovima, služe tome da im pažnju od njih odvrate, a time što ih sve više zaokupljaju zamislima koje se ne mogu izvesti bez javnog mira, odvrćaju ih i od revolucija».⁸⁹

No, Tokvilov zaključak u pogledu važnosti udruživanja je jasan i nedvosmislen: «Pravo udruživanja je u naše doba postalo nužna garancija protiv tiranije većine».⁹⁰

Sloboda štampe

Sloboda štampe je, po Tokvilu, nužna posledica suverenosti naroda. Kao što su suverenost naroda i sloboda štampe dve stvari koje su međusobno potpuno povezane, tako suverenost naroda i cenzura ne idu zajedno. Cenzura i demokratija zasnovana na suverenosti naroda i opštem pravu glasa su, po mišljenju Tokvilovom, protivurečne jedna drugoj i ne mogu zajedno opstati u političkim ustanovama istog naroda.

Sloboda štampe je moćno oružje kojim raspolaže građansko društvo, ona je u najpotpunijem smislu oruđe slobode, ocenjuje s pravom Tokvil. «Njeno uvek otvoreno oko neprestano obnažuje tajne mehanizme politike i prisiljava javne ličnosti da izlaze pred sud javnosti».⁹¹

Prve američke novine, prema Tokvilovom uvidu, pojavile su se aprila 1704 godine u Bostonu. Konstatujući da je Amerika zemlja u kojoj nalazimo u isti mah i najviše udruženja i najviše listova, Tokvil uočava važnu demokratsku vezu među njima. «Postoji, dakle, nužna veza između udruženja i novina: novine stvaraju udruženja, a udruženja stvaraju novine; pa ako je tačno što smo rekli da udruženja treba da se umnožavaju što veća biva društvena jednakost, isto je tako sigurno da i broj listova raste što se više množe udruženja».⁹²

Moć slobode štampe se ispoljava na dvostruk način: štampa formira javno mnjenje i moćno utiče na oblikovanje svih ubeđenja ljudi. Kako kaže Tokvil, ona ne menja samo zakone nego i običaje. I dodaje, na svoj po malo sarkastičan

⁸⁸ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 169

⁸⁹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 473

⁹⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 169

⁹¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 164

⁹² Alekis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 469

način: «Volim je imajući u vidu zla koja sprečava, mnogo više nego zbog dobra koja čini».⁹³

Štampa je izuzetna društvena sila, posle naroda, prva među svim silama, kako bi rekao Tokvil. Zato, po njegovom mišljenju, samo udruživanje građana predstavlja veću silu. U štampi su na čudan način pomešane dobre i zle strane, a opet, po Tokvilovom dubokom uverenju, bez nje sloboda ne bi mogla živeti, a sa njom red jedva može da se održi. Ipak zaključuje: «U pogledu štampe, stvarno nema sredine između potčinjenosti i slobode. Da bi se pobrali neprocenjivi plodovi koje pruža sloboda štampe, treba umeti podneti i neizbežne nedaće koje ona izaziva».⁹⁴

POLITIČKA KULTURA DEMOKRATIJE

Kao što je već rečeno, u najnovije vreme se posebna pažnja poklanja Tokvilovom proučavanju kulture. Tokvil je u dejstvu kulturnih činilaca nalazio jedan od glavnih opštih uzroka kojima se može pripisati održanje demokratske republike u Sjedinjenim Državama.

U njegovim analizama akcenat je stavljen na kategoriju *naravi*. Tokvil koristi taj termin u značenju koje odgovara staroj reči *mores*, ali mu pridaje i šire značenje, podrazumevajući pod tim sveukupno moralno i intelektualno stanje jednog naroda.⁹⁵ Dakle, *mores* ili *naravi* je kod njega u upotrebi sa potpunijem značenjem od latinskog termina za običaje, navike; a što će se sredinom dvadesetog veka u užem značenju nazvati politička kultura; da bi se krajem tog istog veka, čitava ta oblast nazvala studij kulture (*culture studies*) - ovoga puta u mnogo širem značenju od Tokvilovog. Značajan deo prve i pretežan deo druge knjige *Demokratije u Americi* posvećeni su istraživanju naravi shvaćene u smislu koji je negde na sredokraći između političke kulture i kulture uopšte. Tokvil tvrdi: «Značaj naravi je jedna opšta istina, kojoj nas neprestano vraćaju i proučavanja i iskustvo. Čini mi se da u svojim mislima nailazim na nju kao na jednu središnju tačku: zapažam je na kraju svih svojih ideja».⁹⁶

Iz široke lepeze pitanja političke kulture kojima se bavio, ovde će biti ukazano samo na nekoliko, koja se čine najvažnija za studij političke sociologije. To su: društvena i politička uloga religije u demokratiji; međurasni odnosi i osuda ropstva; položaj žena i pitanje ravnopravnosti polova; politička kultura i duh demokratskih naroda.

(a) Kada je reč o religiji, Tokvil ocenjuje da je američka civilizacija proizvod dva odeljena, ali komplementarna i međusobno kombinovana duha: slo-

⁹³ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 159

⁹⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 161

⁹⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 249

⁹⁶ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 265

bodarskog i religioznog. Ta dva elementa, sloboda i religija, se u američkom društvu uzajamno podupiru i dobro slažu. Religija vidi u građanskoj slobodi i svoju slobodu. Sloboda vidi u religiji moralnu potporu, čuvaru morala, a moral jemcem svojih zakona i zalogom svoje trajnosti. Moral je često u puritanskoj Americi bio strožiji i od zakona.⁹⁷ Tokvil kaže: Despotizam može i bez vere, ali sloboda ne. Ili: u Novoj Engleskoj obrazovanje i sloboda su kćeri morala i religije. Dakle, Tokvil ne sumnja da je vrlo strogom, puritanskom moralu u Sjedinjenim Državama glavni izvor u veri. Siguran je da Amerikanci smatraju religiju neophodnom za opstanak republikanskih institucija.

(b) U američkom društvu Tokvil uočava gotovo neprijateljske međurasne odnose. Položaj Crnaca i Indijanaca usred demokratskog naroda je ne samo besramno niži od položaja belog čoveka, nego takav da su među njima podignute nepremostive prepreke. Crnci i Indijanci su «dve zlosrećne rase koje nemaju ništa zajedničko ni u pogledu porekla, ni u pogledu izgleda, ni jezika, ni naravi; jedino su im nesreće slične. Obe zauzimaju podjednako nizak položaj u zemlji u kojoj žive; obe trpe dejstvo tiranije; pa iako su im nevolje različite, mogu za to da optuže istog vinovnika».⁹⁸

Mada je hrišćanstvo najpre uništilo ropstvo, hrišćani šesnaestog veka su ga ponovo uspostavili. Veliki deo novovekovnog uspona Evrope i Amerike bio je zasnovan na radu crnaca robova iz Afrike. Prema Tokvilovom uvidu prvi crnci su dovedeni u Virdžiniju 1621. godine. On ukazuje i na tačne razloge zbog kojih se ropstvo najpre rodilo na jugu: tamo se gaje duvan, pamuk i šećerna trska, usevi koji iziskuju neprestanu negu i traže veliki broj žive radne snage. Tokvil smatra da je ropstvo veliko društveno zlo i da se mora ukinuti, ne samo u interesu crnaca, nego i u interesu belaca. U protivnom on predviđa da će se Sjedinjene Države suočiti u budućnosti sa velikim nevoljama.⁹⁹

Osvajanjem Divljeg zapada, uništavanjem šuma i istrebljenjem Indijanaca Amerikanci su, po Tokvilovom mišljenju, osudili indijansku rasu Severne Amerike na izumiranje. Po njegovom sudu divlji narodi Severne Amerike su mogli samo na dva načina da izbegnu uništenje: ratovanjem ili civilizovanjem. Kako su u ratovanju bili slabiji i morali su stalno da se povlače, a kako nisu prihvatili civilizovanje, to jest da žive na način i po običajima belih ljudi, osuđeni su na postepeno iščezavanje. Tokvil uočava da se nikad među nacijama nije video takav raskorak između džinovskog razvoja, na jednoj, i brzog uništenja, na drugoj strani. On podseća na reči Vašingtona u poruci Kongresu: «Mi smo prosvেćeniji i moćniji od indijanskih nacija; naša čast zahteva da prema njima

⁹⁷ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 39 i 43

⁹⁸ Aleksis de Tokvil, *demokratija u Americi*, op.cit. str. 273

⁹⁹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 291-309

budemo dobri i plemeniti». I, naravno, zamera što takva plemenita i vrlo politika nije bila primenjena.¹⁰⁰

Opšti kritički stav prema stanju međurasnih odnosa u Sjedinjenim Državama toga vremena Tokvil je sažeo u sledećem iskazu: «Crnac je sateran na najniži stupanj ropstva; Indijanac na krajnje granice slobode».¹⁰¹

(c) Nastavljajući prosvetiteljsku tradiciju Montesjkjea, Didroa i Rusoa, koji su svi pisali o ženskom pitanju, Tokvil nekoliko poglavlja posvećuje uticaju demokratskih promena na porodicu i položaj žene u Sjedinjenim Državama.

On konstatuje da društvena jednakost i demokratsko uređenje neumitno menjaju međusobne odnose ne samo svih građana, nego i odnose u porodici, a posebno odnose između muškaraca i žena.

Upoređujući porodicu u aristokratsko i demokratsko doba Tokvil uočava bitnu razliku. U aristokratskim narodima, kaže on, vlast zna samo za oca, koji je ne samo glava porodice, nego i nastavljač tradicije, tumač običaja i presuditelj u vladanju. Kad društveno uređenje postane demokratsko nestaje ili se umanjuje očinska vlast, pa se neka vrsta jednakosti uspostavlja i oko domaćeg ognjišta. I ocenjuje: «Ne znam da li, sve u svemu, društvo nešto gubi tom promenom, ali sklon sam verovati da pojedinac dobija».¹⁰²

Tokvil odaje priznanje vaspitanju devojaka u Sjedinjenim Državama, koje od njih stvaraju samopouzdanе, nezavisne i zrele osobe. Svestan je i priznaje da u njegovim očima ima veliki politički značaj sve što utiče na položaj žene, na njene navike i shvatanja, jer, kako voli da kaže, žena tvori moral. Ali, već u tom stavu se naziru ostaci starog aristokratsko-patrijarhalnog pogleda na odnose među polovima.

Čini se da je u pravu Gita Mej kada kaže da Tokvil ima u osnovi ambivalentan odnos prema ravnopravnosti polova. Neravnopravnost u braku Tokvil tumači kao biološku sudbinu zasnovanu na mnogobrojnim prirodno uslovljenim razlikama u fizičkoj i moralnoj konstituciji muškaraca i žena. Svoje aristokratsko-patrijarhalno vrednosno nasleđe nije uspeo potpuno da sakrije iza svog prosvetiteljsko-demokratskog lika.¹⁰³

d) Na političku kulturu i duh demokratskih naroda Tokvil obraća stalno pažnju, pogotovu u drugom tomu *Demokratije u Americi*. Tu on ima mnogo tačnih i interesantnih zapažanja, ali i promašaja. Tako mu mnogi, s pravom, zameraju da je podcenio mogućnosti razvoja književnosti i umetnosti u Sjedinjenim Državama. Njegove tvrdnje da Amerikanci nemaju književnost, da

¹⁰⁰ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 280-286

¹⁰¹ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 274

¹⁰² Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 535

¹⁰³ Gita May, *Tocqueville and the Enlightenment Legacy*, u *Reconsidering Tocqueville's Democracy in Amerika*, op.cit. str. 37

su jedini pisci koji tamo postoje novinari, da nema povoljnih uslova za razvoj pozorišne umetnosti,¹⁰⁴ i slično, pokazale su se kao netačne i prestruge. U tom istom veku u kome Tokvil piše, Amerika dobija tako velika književna imena kao što su, recimo, Ralf Valdo Emerson (Ralph Waldo Emerson), Henri Toro (Henry Thoreau), Edgar Alen Po (Edgar Allan Poe), i drugi. Istina nešto kasnije, pozorišni život na Brodveju u Njujorku postaće svetski poznat i uvažavan.

Ali su zato zanimljiva njegova zapažanja o pragmatizmu i ambicioznosti Amerikanaca, o užurbanosti u trci za materijalnim dobrima i sklonosti ka lakim uspesima i uživanjima u sadašnjosti, o moralnoj osudi besposlenosti, o nacionalnoj sujeti i shvatanju časti, o osobenosti političkog govora i ljubavi prema slobodnim institucijama.

Posebno su, mislim, važna njegova zapažanja o razvoju one vrste mentaliteta koju Tokvil naziva trgovačka narav, koja je odmerena, sklona kompromisima i protivna žestokim strastima. Jasno je da su trgovačke naravi suprotne ratničkim, i da mnogo više odgovaraju demokratskim društvima. On uočava da odnosi među ljudima u demokratiji postaju neusiljeni, ali i solidarni, i da prevladavaju smirene nad plahovitim vrlinama. Njegov je opšti zaključak da se naravi upitomljuju što veća biva društvena jednakost.¹⁰⁵

STARI POREDAK I REVOLUCIJA

Francuska revolucija je izbila dva veka nakon Nizozemske i vek nakon Engleske takozvane slavne revolucije, a započinje, kako kaže Tokvil, tačno u momentu kada se Američka revolucija završila.

Uzroci revolucije

Tokvil smatra da je filozofija osamnaestog veka jedan od glavnih uzroka revolucije, jer ju je pripremila svojim idejama koje se odnose na položaj države i društva i načela političkih i građanskih zakona. On tu, pre svega, misli na ideju prirodne jednakosti ljudi, ideju suverenosti naroda, kao i na zahteve za ukidanjam svih kastinskih, klasnih i profesionalnih privilegija i povlastica.¹⁰⁶

Pored filozofa važnu ulogu su imali ekonomisti, posebno ona škola mišljenja poznata pod nazivom fiziokrati. Fiziokrati su ponudili niz praktičnih

¹⁰⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 420 i 442

¹⁰⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 511

¹⁰⁶ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, IKZS, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1994, str.

odgovora na pitanja javne uprave i javnog obrazovanja i pripremili zamisli socijalnih i administrativnih reformi koje je revolucija izvršila.¹⁰⁷

Filozofi i ekonomisti su, međutim, bili samo deo jednog šireg i trajnijeg duhovnog i kulturnog pokreta, evropskog pokreta Prosvetiteljstva, čije se glavno žarište od polovine osamnaestog veka, a pogotovu od Enciklopedista, nalazi upravo u Francuskoj. Prosvetiteljstvo je do kraja dovelo proces koji je započeo još u Renesansi: nauka i obrazovanje su preuzeli od religije i crkve vodeću ulogu u duhovnom životu. Prosvetiteljstvo je stvorilo duhovnu osnovu za Francusku revoluciju, između ostalog, svojom neograničenom verom u razum, a od Rusoa i u dobrotu čoveka, svojim odbacivanjem religije i istorijske tradicije, svojim načelima jednakosti, slobode i demokratskih prava.

To da su političko vaspitanje jednog velikog naroda u potpunosti stvorili ljudi od pera, po Tokvilovoj oceni, stvara novu okolnost u istoriji i omogućava da Francuska revolucija zadobije svoj sopstveni duh. Priznajući znatan uticaj Američke revolucije Tokvil ipak kaže: «U našoj revoluciji često se razabirao odjek one američke,...ali taj uticaj dugovao se manje onome što se tada radilo u Sjedinjenim Državama, negoli onome što se u tom času mislilo u Francuskoj...Tamo je ona zapanjila, ovde konačno ubedila. Amerikanci kao da su samo izvršavali ono što su naši pisci zamislili; oni su samo u stvarnosti otelotvorili ono što smo mi upravo sanjali».¹⁰⁸

Prema Tokvilovim nalazima Francuska revolucija «je u suštini bila socijalna i politička revolucija».¹⁰⁹ Socijalnu sliku Francuske pre revolucije izuzetno dobro daje Slobodan Jovanović u svojim *Primerima političke sociologije*. Uz dva povlašćena staleža, plemstvo i sveštenstvo, u Francuskoj je, kao i svuda u Evropi u porastu treći stalež, koga uz buržoaziju i građanstvo čine i radništvo i seljaštvo. Francuska u to vreme dosta zaostaje za Engleskom u pogledu industrijskog razvitka, jer joj nedostaju ugalj i gvožđe. Njen glavni izvozni proizvod je šećer; polovina ponude na svetskom tržištu dolazi iz francuskih kolonija. Uz to, izvoze se još vino i svila. U privredi dominiraju mala preduzeća i zastarelo esnafsko uređenje. U gradovima, koji se inače sporije razvijaju nego u Engleskoj, umesto industrije niču banke, berzanski poslovi i trgovačka društva. U društvenom životu mnogo veću ulogu od plemstva ima buržoazija, koja je ne samo najimućnija klasa, nego i najobrazovanija; iz njenih redova potiče najveći broj naučnika i književnika.¹¹⁰

Tokvil u predgovoru za svoje delo *Stari režim i revolucija* kaže da su Francuzi 1789 godine preduzeli najveći napor koji je ijedan narod ikad uložio

¹⁰⁷ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit. str. 161,162

¹⁰⁸ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit. str. 151

¹⁰⁹ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit. str. 49

¹¹⁰ Slobodan Jovanović, *Primeri političke sociologije*, Beograd, Geca Kon, 1940, str. 189-201

«ne bi li svoju sudbinu takoreći raspolutili, te ponorom razdvojili ono što su dotad bili od onoga što su ubuduće hteli da budu». ¹¹¹

Zanimljivo je Tokvilovo zapažanje da neposredno uoči revolucije, nikome u Francuskoj nije još bilo posve jasno šta će ona doneti.¹¹² Jedan od razloga za revoluciju (teško je reći koliko jedan od uzroka, a koliko povod) bio je u rđavom stanju državnih finansija. Politika apsolutizma Luja XVI je dovela državu do bankrotstva. Kada se kruna odlučuje da uvede nov porez na zemlju nailazi na žestok otpor plemstva, koje se, na svojoj Skupštini uvaženih, poziva na to da jedino Opšta skupština svih staleža može da donese takvu odluku. Kralj najzad posle dugo vremena saziva skupštinu svih staleža za početak maja 1789. u Versaju. Ali ni on ni plemstvo nisu predvideli na šta će to da izađe. Sukob plemstva i buržoazije se razbuktao i pre skupštine, oko broja poslanika kao i procedure njenog rada. Atmosferu revolucionarne spis opata Žozefa Sijejesa *Šta je treći stalež*. Na to pitanje on odgovara rečju: sve. Na pitanje šta je treći stalež bio do sada u političkom životu, opet jezgrovit odgovor: ništa. Najzad na pitanje šta taj stalež traži, opat odgovara: da bude nešto u političkom životu. «Sijejes tvrdi da treći stalež predstavlja sve što je potrebno da se stvori narod, da će steći slobodu ukidanjem privilegovanih staleža, da predstavlja dvadesetpet miliona ljudi, dok druga dva (plemstvo i kler) imaju svega dvestotine hiljada».¹¹³ To da su mnogi pripadnici povlašćenih klasa stali na stranu neophodnosti promena dobro ilustruje i činjenica da među poslanicima trećeg staleža ima i plemića i sveštenika. Mada većinu poslanika ovog staleža čine advokati, trgovci i činovnici, grof Onore Mirabo, poznati kritičar starog režima i privilegija, postaje jedna od vodećih ličnosti trećeg staleža.¹¹⁴ I pre početka rada skupštine treći stalež ostvaruje dve važne pobede: izjednačuje se po broju poslanika sa druga dva staleža uzeta zajedno, i ostavlja otvorenim pitanje da li staleži glasaju odvojeno (kao što su tražili kruna i povlašćeni staleži) ili ne. U toku rada same skupštine treći stalež odbija diktate kralja i plemstva i sredinom juna se proglašava Narodnom skupštinom. Na njegovu stranu staje naročito i deo sveštenstva. Kralj to mora da prihvati, ali se ne miri sa takvim stanjem. Poziva trupe koje se okupljaju u Versaju i okolini Pariza, što na već zapaljenu revolucionarnu atmosferu, čiju temperaturu podiže i vrtoglavi rast cena hrane i nedostak posla, predstavlja konačno dolivanje ulja na vatru. Pariske mase pljačkaju zgradu Invalida, a narednog dana, 14 jula, uz veliki broj žrtava, pada i Bastilja. To ima ogroman

¹¹¹ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 23

¹¹² Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 34

¹¹³ Dragoljub Živojinović, Uspon Evrope(1450-1789), Beograd, Službeni list SRJ, 1995, str. 431

¹¹⁴ Dragoljub Živojinović, Uspon Evrope, op.cit. str. 431

politički i simbolički značaj za dalji tok revolucije.¹¹⁵ Nepredvidivost revolucionarnih događaja u francuskom slučaju se potvrđuje u paradoksu da je plemstvo bilo to koje je tražilo saziv skupštine svih staleža, računajući da će to iskoristiti da učvrsti i poveća svoju moć na račun kralja i krune. Ono što se, međutim, dogodilo u stvarnosti, dovelo je do početka pada feudalnog poretka, političkog uspona trećeg staleža, a posebno buržoazije, ukidanja privilegija povlašćenim staležima (plemstvu i sveštenstvu) i uvođenja političke i pravne jednakosti svih građana.

Portret starog režima koji Tokvil nudi u knjizi *Stari režim i revolucija* pokazuje da je revolucija proizašla bezmalo sama od sebe. Sve klase i staleži starog režima bili su nezadovoljni i spremni za promene. Čak i sveštenstvo, koje će se, uz monarhiju, prvo naći pod udarom naleta revolucije, kao jedan od važnih stubova staroga režima. «Unutarnji genij revolucije je već bio obuzeo onu staru vlast koju će revolucija uskoro srušiti».¹¹⁶

Tokvil dolazi do zaključka da su Francusku revoluciju pripremile najcivilizovanije, a sprovele najneobrazovanije i najneotesanije klase nacije.¹¹⁷ Ovakav zaključak deluje kao da je dat sa aristokratskih visina autora, ali ima potkrepu u činjenici da je nakon propasti monarhije sve postalo moguće. U svakom slučaju, Tokvil u toj činjenici nalazi objašnjenje za surovosti najkrvoločnije revolucije, koja je na kraju u jakobinskom teroru počela, kako to uobičajena metafora kaže, da jede i sopstvenu decu. «Stari je režim pružio revoluciji brojne svoje forme, a ona je pridodala samo krvoločnost svog genija».¹¹⁸

O kontinuitetu između starog i postrevolucionarnog poretka

Ono što, međutim, Tokvil svojim istraživanjima dokazuje, a što je izuzetno važno za političku sociologiju, to je da u društvenom razvoju ne postoji i nije moguć potpuni diskontinuitet; čak ni revolucije ne mogu da unište sve veze između starog i novog društva. On tvrdi i više od toga: da je revolucionarna generacija njegovih sunarodnika od staroga režima zadržala većinu osećanja, navika pa i ideja pomoću kojih su vodili revoluciju što je taj režim razorila. Građevinu novog društva su započeli ne na potpunim ruševinama, nego na preostalim i preživelim elementima staroga režima i njegovim krho-

¹¹⁵ Dragoljub Živojinović. Uspon Evrope, op.cit. str. 432

¹¹⁶ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit. str. 189

¹¹⁷ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit. str. 198

¹¹⁸ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit., str. 187

tinama.¹¹⁹ Tokvil uviđa da je Francuska revolucija imala dve jasno odvojene faze: «prvu, za koje Francuzi kao da hoće da ukinu sve što je bilo u prošlosti, a onda drugu, u kojoj će iz prošlosti preuzeti deo onoga što su ostavili netaknutim».¹²⁰

Najvažniji primer i potvrdu za ove ocene Tokvil nalazi u činjenicama vezanim za administrativnu centralizaciju države. On dokazuje na ubedljiv način da je administrativna centralizacija postignuće staroga režima, a ne, kao što se uobičajeno misli i kaže, delo revolucije ili Napoleonovog carstva. «Centralizacija je, naprotiv, plod starog režima i, dodao bih, jedini deo političkog uređenja koji je nadživeo revoluciju».¹²¹ Tokvil demonstrira čitav niz činjenica kojima dokazuje da je već u osamnaestom veku, u poslednjim decenijama staroga režima, javna uprava bila vrlo centralizovana, moćna i aktivna.¹²²

Proces administrativne centralizacije je naročito za doba vladavine Luja XIV dobio na snazi i intenzitetu. Glavna lokalna figura tog procesa, koja predstavlja sve centralizovaniju državu, je visoki činovnik, intendant. U vreme apsolutne monarhije skoro sva ovlašćenja lokalne vlastele, uključujući i sudsku, prelaze u ruke državne administracije. Dok je na terenu «celokupna stvarna vlast u rukama intendantata»¹²³ kralj nameće lokalnoj vlasteli obaveznu da boravi na dvoru. Kao što uočava Slobodan Jovanović, uoči revolucije plemstvo nije više ispunjavalo nikakvu važniju funkciju, ni ekonomsku ni političku.¹²⁴ Skoro čitava srednja klasa, u ekonomskom i finansijskom usponu, živi u gradovima, a Pariz kao prestonica već u doba staroga režima dobija ogromnu prevlast, da bi pred i u vreme revolucije postao sama Francuska. Tokvil zapaža: «Politička prevlast prestonice nad ostatkom države ne duguje se ni njenom položaju, ni veličini, niti pak bogatstvu, već prirodi vladavine».¹²⁵

Revolucija je u svom prvom naletu pokušala da razori državnu administraciju, tu veliku ustanovu apsolutne monarhije. Ali, samo desetak godina kasnije, dakle od 1800-te ona je vaspostavljena. «U tom razdoblju, pa i docnije, u pogledu ustrojstva administracije, nisu pobedu odneli principi 1789-te, već, naprotiv, načela staroga režima, koja sva odreda tada ponovo stupiše na

¹¹⁹ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 23

¹²⁰ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 25

¹²¹ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 61

¹²² Tokvil navodi primer glavne službe centralne vlasti zadužene za javne radove, koja je bila, kako pre, tako i posle revolucije, Uprava za mostove i puteve. (Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit., str. 66)

¹²³ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 63

¹²⁴ Slobodan Jovanović, Primeri iz političke sociologije, op.cit. str. 194

¹²⁵ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 91

snagu i ostadoše da važe». ¹²⁶ Iz ovoga Tokvil izvlaži zaključak koji pretenduje na šire važenje. Ako je za svake revolucije administracija bivala obezглаvljena, kaže Tokvil, telo joj je ostajalo nedirnuto i živo; isti službenici obavljali su iste funkcije. «Sudili su i upravljali u ime kralja, potom u ime republike, najzad u carevo ime». ¹²⁷

Sledeći važan Tokvilov uvid tiče se političkih sloboda. Ukidanje političke slobode i razdvajanje klasa prouzrokovali su, po njegovom mišljenju bezmalo sve boljke kojima je podlegao stari režim. Istina, ideje slobode se, po Tokvilovom priznanju, obično javljaju poslednje, ali iščezavaju prve. On konstatuje da su Francuzi zaiskali reforme pre nego što su se poželeti slobode. ¹²⁸

Analizirajući stari režim Tokvil je svuda sretao «korene današnjeg društva duboko usađene u to drevno tlo». ¹²⁹ U okviru starog režima, Tokvil je našao da su se rodile i razvile, naročito tokom osamnaestog veka, dve osnovne strasti. «Jedna ukorenjenija i vremešnja, jeste žestoka i neugasiva mržnja prema nejednakosti... Druga, novija i manje ukorenjena strast, sklanjala je Francuze želji da žive ne samo međusobno jednaki već i slobodni». ¹³⁰ No, u pravu je Robert Nisbet kada tvrdi da je Tokvilovo osnovno stanovište u pogledu glavnog uzroka i motiva revolucije okrenuto jednakosti, a ne slobodi. ¹³¹ Tokvil često ponavlja da su sve revolucije u istoriji uzrokovane ne strašću za slobodom, već čežnjom i željom ljudi za jednakošću.

To dokazuje i činjenica da je ova druga strast, strast za slobodom, splasнула vrlo brzo, a nova apsolutna vlast je našla uporište sred anarhije i narodske diktature. To je razabrao «genij onoga koji će uskoro postati u isti mah nastavljач revolucije i njen rušitelj». Tu, naravno, Tokvil misli na Napoleona koji je omogućio da se «iz utrobe nacije koja tek što je oborila kraljevsku vlast odjedared izađe jedna još opsežnija, sitničavija i apsolutnija vlast negoli ona koju je sprovodio bilo koji od naših kraljeva». ¹³²

Bernard Braun (Bernard Brown) uočava da Tokvil u svojoj analizi posebnu pažnju posvećuje postrevolucionarnom momentu. ¹³³ To je kritički osetljiv period nakon revolucije kada se mora ponovo uspostaviti autoritet javne vlasti. Tokvil upozorava da zbog revolucionarnih vrenja i u uslovima nereda i nasilja ljudi izgube sigurnost i počnu da žale za starim vremenima.

¹²⁶ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 82

¹²⁷ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 195

¹²⁸ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 161

¹²⁹ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 25

¹³⁰ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 199

¹³¹ Robert Nisbet, Tocqueville's Ideal Types, op.cit. str. 189

¹³² Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 200

¹³³ Bernard Brown, Tocqueville and Publius, op.cit. str. 67

Tada u ime revolucije i slobode može doći čak i veći despotizam od onoga koji je zbačen. Imajući u vidu iskustvo Francuske koje to potvrđuje, Tokvil u tom smislu ističe da su Američka i Francuska revolucija imale potpuno različite ishode.

Komparacija Francuske i Engleske revolucije

Za razumevanje osobenosti Francuske revolucije izuzetno su značajne komparativne analize Slobodana Jovanovića u kojima ovu upoređuje sa Engleskom revolucijom. Tri komparativne linije mi se čine posebno značajnim za objašnjenje ovih revolucija sa stanovišta političke sociologije.

Prvo, Slobodan Jovanović uočava da su u Engleskoj ekonomska obnova i industrijsko-tehnički napredak prethodili obnovi političkih ustanova. U Francuskoj je bilo obrnuto: revolucijom je izvršena socijalna i politička obnova, a da joj nije prethodila, kako Jovanović kaže, obnova privredne tehnike.¹³⁴

Drugo, Engleska slavna revolucija je u borbi protiv kralja oslabila vojsci i činovništvu i kontrolu nad njima stavila u ruke parlamenta. Francuska revolucija je, naprotiv, ojačala i vojsku i administraciju, što je, po Jovanoviću, bilo kompenzacija za izgubljeno moralno jedinstvo nacije. Engleska revolucija je u vojsci i činovništvu videla glavne poluge vladalačkog apsolutizma, pa je svojim promenama učinila nemogućim ne samo kraljevu, nego bilo čiju svemoć. Francuska revolucija je oslabila apsolutnu monarhiju, ali, ne samo da nije isključila uslove za svemoć vlasti, nego je i ojačala javnu vlast.¹³⁵

Treće, u Engleskoj je slavna revolucija izvedena nagodbom između povlašćene plemićke aristokratije i buržoazije i jednom vrstom istorijskog kompromisa, koji je obezbedio političke promene mirnim putem. Dakle, tu mirnu revoluciju je pravilo plemstvo zajedno sa buržoazijom. U Francuskoj do takve nagodbe nije došlo, jer su plemstvo i kralj, odbijajući kompromis, gurali buržoaziju ka radikalnoj poziciji. U Francuskoj je buržoazija, za razliku od Engleske, pravila revoluciju protiv plemstva. Da bi realizovala svoje zahteve za ravnopravnošću i većim političkim uticajem, francuska buržoazija je, kako kaže Jovanović, podbunila radnike i seljaštvo, i to je radikalizovalo Francusku revoluciju.¹³⁶ »Francuska se pocepala na dve krvno zavađene stranke: stranku revolucije i stranku njenih protivnika. Stranku revolucije nije činila sama buržoazija, nego treći stalež – dakle, i buržoazija, i seljaštvo, i radništvo. Protivnici revolucije bili su povlašćeni staleži, plemstvo i svešten-

¹³⁴ Slobodan Jovanović, *Primeri političke sociologije*, op.cit. str. 202,

¹³⁵ Slobodan Jovanović, *Primeri političke sociologije*, op.cit. str. 11,12, 212,213

¹³⁶ Slobodan Jovanović, *Primeri političke sociologije*, str. 10 i 205

stvo». ¹³⁷ Mada je pobedila, stranka revolucije nije odnela potpunu prevagu sve do konačne pobeде i učvršćenja republike, čitav vek kasnije, to jest do izbora Žila Grenija za predsednika, kada je 14 juli, dan pada Bastilje proglašen državnim praznikom, a Marseljeza postala državna himna. A u periodu od 1789 do 1889 Francuska revolucija je prolazila kroz mnoge konvulzije, padove i uspone.

Po mišljenju Melvina Rihtera (Melvin Richter) Tokvil je otkrio ambivalentno nasleđe koje je za sobom ostavila Francuska revolucija. Ona je, naime, uspostavila dve različite tradicije demokratije. Po jednoj, demokratija se sastoji u vladanju samih građana nad sobom i u punom uživanju slobode, vladavine prava i individualnih prava. Po drugoj, demokratija je vladavina pojedinaca, grupa ili partija u ime naroda. U ovom drugom slučaju često se dešava da se vlast sa omalovažavanjem odnosi prema načelu narodnog suvereniteta, na koje se tobože poziva kao na glavni izvor svoje moći. Reč je, dakle, o liberalnom i neliberalnom nasleđu Francuske revolucije. Primer neliberalne tradicije Tokvil nalazi u Napoleonu i njegovoj vladavini koja je: do perfekcije centralizovala administrativnu mašineriju; kodifikovala civilno pravo da bi ohrabrila individualno bogaćenje, ali i ograničila slobodu štampe i udruživanja; koja je izmislila plebiscitarnu diktaturu kao pseudo-demokratsku alternativu predstavničkoj vladavini; koja je upotrebljavala revolucionarno i političko nasilje i podcenjivala individualna prava i konstitucionalnu vladavinu. ¹³⁸

Poslednji pasazi Tokvilove knjige *Stari režim i revolucija* sadrže i izvesnu notu pesimizma, koji se najjasnije očitava u konstataciji da «svaki put kada se docnije pokušavalo srušiti apsolutnu vlast, samo se glava Slobode posađivala na jedno slugansko telo». ¹³⁹ Taj pesimizam kao da nije u neskladu sa onim što je istakao u predgovoru, kada kaže da naslućuje tri vrlo jasne istine: «Prva, glasi da su svi današnji ljudi poneseni jednom nepoznatom silom za koju se možemo nadati da ćemo je obuzdati i usporiti, ali ne i savladati, silom koja ih čas blago gura, čas strmoglavljuje u pravcu uništenja aristokratije; druga kaže da će od svijuu društava u svetu, vazda najteže biti da umaknu apsolutnoj vlasti upravo onima u kojima aristokratije više nema, niti je može biti; treće nam pak veli da despotizam ne može nigde proizvesti pogubnije posledice negoli u tim društvima, jer više nego bilo koja druga vrsta vladavine on u njima pospešuje razvoj svijuu mana kojima su ona naročito sklona, te ih na taj način potiskuje upravo na onu stranu kojoj su, zahvaljujući jednoj

¹³⁷ Slobodan Jovanović, *Primeri političke sociologije*, op.cit. str.205,206

¹³⁸ Melvin Richter, *Tocqueville, Napoleon and Bonapartism*, u *Reconsidering Tocqueville's Democracy in America*, op.cit. str. 115

¹³⁹ Aleksis de Tokvil, *Stari režim i revolucija*, op.cit. str. 200

prirodnoj sklonosti, već težila». ¹⁴⁰

Tu pesimističku notu kao da potvrđuje i savremena ocena koja dolazi iz pera Ejbrahema Ajzenštata: «Francuska koja je prošla kroz četiri monarhije, pet-šest republika, dve carevine i seriju revolucija, građanskih ratova i dva svetska rata, nije uspela da reši problem koji je toliko mučio Tokvila: kako da se uspostavi dijalektička ravnoteža između slobode običaja i vladavine demokratije». ¹⁴¹

ZAKLJUČAK O TOKVILU

Tokvil pripada onoj liberalnoj tradiciji u društvenoj nauci koju će kasnije Veber označiti sintagmom «etika odgovornosti», kao suprotnost «etici krajnjih ciljeva», koja karakteriše autoritarne lidere i njihove obožavaoce i sledbenike.

Kao što će za Marksa krajnja destinacija istorijskog razvoja biti društvo socijalizma i komunizma, a za Vebera društvo monolitne birokratske racionalne organizacije, tako je za Tokvila krajnje istorijsko odredište svet demokratske jednakosti i slobode.

Vrlo su važne, a i danas aktuelne, pouke o slobodi koje možemo izvući iz Tokvilovog dela. Tokvil nas uči da sloboda nije nasleđstvo, već se mora neprestano sticati. Ona nije povlastica već prirodno pravo svakog čoveka da učestvuje u javnim poslovima. Ona se ne razvija sama od sebe, već se oko nje mora truditi. Sloboda nije jednom za svagda data, već se mora neprestano braniti. Liberteri se ne rađaju, već se stvaraju.

Još su značajniji i originalniji njegovi uvidi o snagama ali i slabostima demokratije, o njenim postignućima, ali i opasnostima koje leže u njoj samoj.

Džejms Šlajfer je prvi i dobro primetio da Tokvil voli da izlaže svoje misli i ideje u kontrastima. Tu možda leži i jedan od razloga privlačnosti njegovog dela. Mnogi poznavaoци Tokvila uistinu se slažu oko onog što se inače lako uočava, da je voleo da u svom kategorijalnom rečniku koristi «parove napetosti» («pairs of tension»), ali malo je onih koji će se složiti oko odgovora na pitanje koji to suprotstavljeni pojmovi čine glavnu kategorijalnu osovinu u njegovom delu. Evo nekoliko različitih odgovora koji nam se nude.

Za Sejmoru Drešera osnovni konceptualni par napetosti kod Tokvila čine centralizacija i individualizam. Istina, on pre toga kaže, da je najfundamentalniji par napetosti onaj koji čine dva, po orijentaciji vrlo različita toma njegove knjige *Demokratija u Americi* (ali to pitanje ostavljamo istoričarima političkih teorija).

¹⁴⁰ Aleksis de Tokvil, Stari režim i revolucija, op.cit. str. 27

¹⁴¹ Abraham Eisenstadt, op.cit. str. 9

Ejbrehem Ajzenštat kaže da je glavna Tokvilova tema bila analiza ideje društvene jednakosti, kao osnovne pokretačke snage demokratije i dinamičke snage promena i modernizacije. Unutar toga, njegova trajna tema je kritička pretnja koju demokratski despotizam postavlja demokratskoj slobodi. Ajzenštat, inače, smatra da Tokvilova misao uspostavlja mostove između agrarizma i industrijalizma, patrioizma i nacionalizma, lokalizma i centralizacije, aristokratije i demokratije, kolektivizma i individualizma, državnog establišmenta i liberalizma.

Robert Nisbet smatra da se Tokvilova misao kreće oko sledeća dva para napetosti: etatizma i individualizma, i aristokratije i demokratije.

Ključno pitanje oko koga se kod Tokvila sve okreće je pitanje mogućnosti slobode u egalitarnoj demokratiji smatra Folkman-Šulk.¹⁴² Iz ovoga je moguće izvući dva kategorijalna para napetosti: sloboda naspram jednakosti, i sloboda naspram demokratije.

Artur Šlezindžer se slaže da je jedan od osnovnih parova napetosti onaj između slobode i jednakosti, ali tome dodaje i napetost između javnih vrlina i privatnih interesa, i iz toga izvedene kategorijalne parove: tenzija između participacije i individualizma, odnosno između aktivizma i apatije.

Šta može da se kaže u komentaru navedenih tumačenja? Tačno je da Tokvil sve vreme upoređuje dve različite epohe, aristokratsku koja nepovratno odlazi i demokratsku koja nezadrživo dolazi. Mada kod njega ponekad između redova izbija žal za nekim odlikama aristokratskog doba, svestan je neumitnog nastupanja demokratije. Istorijski gledano on smatra da je tenzija između aristokratije i demokratije definitivno rešena u korist demokratije. Zbog toga mislim da je u teorijskom smislu njegova osnovna i najproduktivnija kategorijalna osa napetosti između slobode i jednakosti. Ili kako je to otprilike Folkman-Šulk rekao, osnovno pitanje koje Tokvila muči je kako obezbediti opstanak slobode u uslovima demokratske jednakosti. Svi drugi navedeni konceptualni parovi napetosti mogu se, manje ili više neposredno, dedukovati iz ove osnovne suprotnosti, ili se na nju svesti.

U odnosu na Sjedinjene Države Amerike Tokvil povremeno deluje kao ushićeni putnik-turista koji je previše blagonaklon prema zemlji koju upoznaje. To je svakako velikim delom tačno, i tu leži jedan od razloga što je njegova knjiga i danas toliko draga Amerikancima. Za njih, Tokvil je briljantan istraživač koji je otkrio kamene temeljce američkih institucija i pomogao Amerikancima da saznaju ko su i kako i zašto deluju tako kako deluju. U tom smislu na Tokvila se gleda kao na osnivača američkih studija. Sve to, međutim, zamagljuje onaj deo Tokvilovih analiza koje sadrže gorke istine i zabrinuta upozorenja, koja

¹⁴² Karl-Heinz Volkmann-Schulck, Politička filozofija, op.cit. str. 83

kao da mnogi Amerikanci nisu spremni da vide i prihvate. Ilustrovaću to samo jednim Tokvilovim stavom: «Za vreme svog boravka u Sjedinjenim Državama primetio sam da bi takvo demokratsko društveno uređenje kao što je američko moglo pružati izvanredne mogućnosti za uspostavljanje despotizma, a po povratku u Evropu video sam koliko se većina naših vladara, da bi proširili opseg svoje vlasti, već koristi idejama, osećanjima i potrebama koje takvo društveno stanje stvara».¹⁴³

Jedna od najznačajnijih pouka koju dugujemo Tokvilu važi i danas, možda još više nego u njegovo vreme: «Despotizma, koji je opasan u svako doba, valja se, dakle, osobito bojati u demokratskim vekovima».¹⁴⁴ «I predviđam, ako vremenom ne uspemo da u nas zasnujemo miroljubivu vlast većine, da ćemo ranije ili kasnije dospeti do *neograničene* vlasti pojedinca».¹⁴⁵

Istina, pri kraju života Tokvil se više bojao novog despotizma centralizovane države, nego ličnog despotizma; dakle više je strahovao od novog Levijantana no od novog Cezara.

Ali sve ovo ne znači da na Tokvila treba gledati samo kao na pesimističkog proroka demokratskog masovnog društva koje guši duhovnu kulturu, individualnost i stvaralaštvo, kako ga je interpretirao Burkhart (Burckhardt). Tokvilova intencija je da ukaže na opasnosti koje prete od demokratije «kako bi pokazao u njoj pohranjene mogućnosti slobode».¹⁴⁶

Zbog strasnog verovanja u individualnu slobodu bliži je Monteskjeu nego Rusou. Zbog podjednagog uvažavanja političke i individualne slobode, bliži je Loku nego Konstanu. Zbog rezervi prema masama i zbog bojazni od tiranije većine bliži je Medisonu i Federalistima nego Marksu. Zbog straha od narastajuće centralizacije države bliži je Veberu nego Hobsu.

Tokvil je smatrao da je nova politička nauka potrebna za potpuno novi svet, za onaj koji se izmenio nakon Američke i Francuske revolucije. Svojim delom je to na najuverljiviji način potvrdio, ugrađujući ugaone kamenove za temelje političke sociologije i moderne političke teorije uopšte.

¹⁴³ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 633

¹⁴⁴ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 460

¹⁴⁵ Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*, op.cit. str. 271

¹⁴⁶ Karl-Heinz Volkamn-Schluck, *Politička filozofija*, op.cit. str. 84